

A népesedés és a szociális kérdés

Írta: Balás Károly

Mínt hogy minden társadalom egy földtekén bizonyos módon berendezett népesség, a társadalomra nézve éppen nem lehet különös dolog az, hogy milyen tömegű a társadalom maga, hogy milyen nagy számú népességet tesznek ki az ő tagjai együttvéve. Hiszen minden egyes ember, tehát a társadalomnak minden egyes tagja, nem csupán egy-egy önálló egyéniség, hanem egy-egy önnáló kézpár, sőt mi több: egy-egy önálló száj és gyomor is.

Amint továbbá nem mellékes körülmény az, hogy a társadalomban hány ember szerepel az állam polgáraként, hány ember fizet és hány nem fizet adót, hány dolgozik s hány nem dolgozik, hány dolgozhatnak úgy, hogy megfelelő megélhetést biztosíthat magának s hány nem: éppen úgy nem mellékes körülmény az sem, hogy az éhes szájak, a korgó gyomrok s az irigy szemek száma szaporodik-e vagy csökken, vagy pedig a jóllakottak s a megelégedett tekintetűek s a barátságos arcok száma-e? Már pedig, hogyha a népesség nő vagy fogy, akkor nem csupán a társadalom tagjainak a száma emelkedik vagy csökken, hanem az éhesek és jóllakottak, a békések és az elégedettek száma, sőt azoknak egymáshoz való aránya is változást szenved. Ha több ember születik, több ember is akar enni, s ha nincs mint ennie, több ember fogja kérni, majd követelik a többitől, hogy adjon nekik ételt. A mai társadalomban pedig mennyi sok mindenfélét követelünk még ezen kívül!

És mégis, bármennyire tisztán áll is mindenki előtt, hogy a társadalmi problémák első sorban a nagy tömegek megélhetésének, a népesség jobb vagy rosszabb sorsának problémája, melyek több vagy kevesebb embernek boldog vagy boldogtalan, elégedett vagy elégedetlen voltát tárják elénk, az a kép

hogy maga a probléma központját alkotó népeség, vagyis maga a társadalom, miként nő vagy fogy, mint zsúfolódik össze, vándorol egyik helyről a másikra, s hogy mik ennek a következményei, okai és előzményei, nem domborodik ki a társadalmi kérdéssel foglalkozók gondolatvilágában eléggé. A népesedés kérdése meglehetősen szerény helylyel kénytelen megelégedni még ez idő szerint is a socialis problémák differentiált rokonságai körében, pedig a népesedés kérdése az anyja a socialis kérdésnek.

A socialismus bibliája, a MARx-féle tanítás, erősen hangsúlyoztatja ugyan, hogy a munkásoknak a tartalékserege nyomja a többinek a bérét, hogy ez a népeségfölség egyike azoknak a legjelentékenyebb tényezőknek, melyek a munkásoknak sorsát keservessé teszik s a proletariusok kasztjába szorítják a valóságban, de azért nem foglalkozik eléggé behatóan a népesedés kérdésével. Csak a jövedelem eloszlásában keresi a hibát, csak azt veszi észre, hogy a munkások tömege megsokasodott, de nem világít oda, hogy, mert már maga a nagymérvű népszaporodás mindig a társadalom legszegényebb osztályait növeli meg a legnagyobb mértékben, így ennek folytán, ezek lévén a legkevésbé vagyonosak s a leginkább a pusztán munkájukra utaltak, a természetes szaporodás a legnagyobb tömegű és legszegényebb társadalmi rétegeknél okoz minden különös capitalista befolyás nélkül is a megélhetési alkalmakhoz mért s legjobban szembeötlő túlnépesedést, illetve népeségfölséget. E népeségfölséget pedig csak a capitalismus szárnyán rohamosan növekedő nagyipari termelés bírja megélhetéshez segíteni. A korszerű nagyipari termelés, a mai közlekedés és a mai technika nélkül Angolországoknak vagy Németországoknak a mostani arányú sűrű népesége jelenlegi igényeivel egyszerűen nem létezhetnék. A mai emberiségre tehát első sorban a népesedésnek magára hagyott természetes alakulása hozta meg a mai társadalmi kérdést. A társadalmi viszonyoknak fejlődése, főleg közgazdasági alakulásai pedig ismét visszahatnak a népesedés menetére.

Ez a teljes igazság. Mindazok az okoskodások, melyek ezt kellően figyelembe nem veszik a népesedés és az ezzel összefüggő socialis kérdések vizsgálatában, csak egyoldalúak lehetnek. Ezt az igazságot fölismerni nem is olyan nehéz. Világosan

látták azt azok az ókori gondolkodók és államférfiak, akik az emberi társadalmat és az államot úgy tekintették, mint valami nagy nyájat, melyet az előre látó nagy törvényhozónak akként kell szabályoznia, hogy az túl ne növekedjék az illető államnak rendelkezésére álló gazdasági erők ellátó képességén. Ezek az emberek tudták azt, hogy a népesedésnek magára hagyott menete magában véve is socialis zavarokat okoz, hogyha a rendelkezésére álló gazdasági szervezet ereje s az általa ellátandó tömegek nagysága között aránytalanság áll elő: akár a népességnek túlságosan gyors megszorodása, akár pedig nagymérvű megfogyása következtében. Ezért látjuk a különböző régi népek könyörtelen intézkedéseit a nagy szaporasággal szemben. A gyermekkítétel szokásával majdnem minden régi népben találkozunk s nagyon gyakran az öregek megölésével is. Nagymértékű népességfogyás esetében pedig minden nemzet történelme mutat föl a népességszám emelésére irányuló törekvéseket. Nem kell messzebb mennünk e tekintetben a régi magyar telepítések történeténél.

A népesedés és társadalmi viszonyok kölcsönhatásának egyik oldaláról, arról t. i., hogy maga a népesedés menete erősen befolyásolja a társadalom alakulását, különösen gazdasági tekintetben, nagyon jól tudtak már a régiek. PLATON, ARISTOTELES, a korinthosi PHEIDON iratai, LYKURGOS, SOLON, PHALEAS törvényei öntudatos bizonyítékai ennek.*) De a kölcsönhatás másik oldala, t. i. a társadalmi s közgazdasági viszonyok visszahatása a népesedésre, sem volt teljesen ismeretlen. Így ARISTOTELES abban a nézetben van, hogy a földfölosztás és a tulajdon egyenlőbbé tétele előmozdítja a népesség szaporodását. Szemére veti PLATON-nak, hogy eszményi államában csak a vagyon fölosztására gondol, de nem egyszersmind a népesedés korlátozására. Érti tehát, hogy a társadalmi berendezkedés raódja, a gazdasági és vagyoni jogi intézmények is visszahatnak a népesedés menetére.

. Pontos dolognak tartom azonban kiemelni, hogy a népesedés menetének a socialis és gazdasági alakulásra gyakorolt hatását és ezzel szemben a társadalomgazdasági állapotoknak

*) Lásd MALTHUS: Tanulmány a népesedés törvényéről. I. könyv. XIII. fejezet. (GYÖRGY ENDRE fordítása.)

a népesedés menetében kifejtett visszahatását ugyanabban az időben egyenlően jól észrevenni, látni és megfigyelni nem könnyű, sőt nagyon is nagy éleslátást, erős ítéletet és számos szövevényesen egybefűződő oknak és okozatnak kicsomózását igénylő dolog. Az ókor polgárosultabb népei világosan látták azt, amit a mostani nemzetek sokkal homályosabban látnak meg csupán, hogy a népesedés menete erős kihatással bír a társadalom helyzetére, különösen gazdasági szempontból. Tudták már azt, nem egy példán okulva, hogy a szegény néposztályok nagymérvű megszorodása rendszerint azok anyagi helyzetének súlyosbbodásával, megélhetési viszonyaik mostohábbá válásával jár. Sokkal kevésbé világosan és helyesen látták azonban azt, hogy a társadalmi viszonyok, különösen a társadalomgazdaságiak, szintén visszahatnak a népesedésre és hogy miben áll ez a visszahatás. De ezen nincs mit csodálkoznunk. Az ókori társadalmak gazdasági viszonyai, különösen a rendelkezésre álló technikai eszközök dolgában, nagyon is kezdetlegesek voltak a mieinkkel szemben.

Könnyen szembeötlő tehát az a befolyás, a melyet a szabadjára hagyott népesedésnek elemi ereje gyakorol a kezdetleges közgazdasági keretű társadalomra, s ezzel szemben észrevenni is alig lehet azt, hogy ily korszakban az ember is gyakorolna visszahatást kezdetleges socialis intézményei által a népesedésnek a természet szeszélyeire bízott menetére.

A kezdetlegesebb fejlettségű államokban tehát a népesedés természetadta s mintegy elemi erővel ható befolyása túlságosan erős ahhoz a visszahatáshoz képest, a melyet éppen ezek a kezdetlegesebb társadalomgazdasági állapotok tudnak a népesedés menetére viszont gyakorolni. A hatás tehát aránytalanul erősebb lévén a visszahatásnál, a népesedés menetére a természeti tényezők s a MALTHUS-féle utólagosan visszaszorító akadályok, az éhség, háború, dögvész gyakorolják a legnagyobb befolyást.

A polgárosodás és műveltség fejlődésével az éhség, háború és ragályoknak a befolyása is csökken, bár el nem tűnik soha. E tényezők jelentőségének csökkenését főleg a fejlettebb társadalmak fejlettebb közegészségi, gazdasági, közlekedési stb. berendezései okozzák. Es habár a születések számában megnyilvánuló termékenység többnyire nagyobb a kezdetlegesebb

társadalmakban, mint a korunkbeli államokban, mégis (hosszabb korszakokat tekintve) a népességnek oly nagy arányú állandó szaporodásával s olyan népes társadalmakkal sehol sem találkozunk, mint a legújabbkori államokban, a mostani időkben. S ez alól a jelenlegi viszonyokat jellemző erős szaporodás alól csak két — szintén nagyon is új keletű — főoknak közrejátszása folytán látunk kivételt. Az egyik ok a társadalom öntudatos magatartása s a mesterséges beavatkozás a nagymérvű szaporodás korlátozására, — a másik ok pedig annak az országnak a népességében áll elő s csökkenti a népesség számának növekedését, a mely ország népességével szemben a nagyiparnak központosító gazdaságtársadalmi hatását nem az illető országnak saját ipara, hanem egy idegen államnak nagyipara gyakorolja. Ebben az utóbbi esetben áll elő a korunkbeli kivándorlásnak legjellemzőbb típusa.

A régi görög államok példáját állítottam szembe a mai államokkal a régi és mai socialis viszonyoknak a népesedés folyamatára gyakorolt visszaható ereje közötti különbség föltüntetése végett. Akarattal ragadtam meg a görög példát azért, mert PLATÓN és ARISTOTELES iratai egyrészt arról tanúskodnak, hogy ezek a gondolkodók talán a legújabb időkig — viszonyaikhoz mérten — a legjobban fogták föl a problémának egyik oldalát, t. i. a népesedés természeti mikéntjének a kihatását a társadalmi állapotokra, másrészt pedig annak megvilágítására is, hogy a kérdés másik oldalának, t. i. a socialis viszonyok visszahatási mértékének és módjának vizsgálata dolgában PLATONTól és ARISTOTELESTől a legújabb időkig alig jutott előbbre az emberiség.

Hiszen MALTHUS tana is a természeti tényezők vizsgálatában merül ki jóformán. A socialis, illetve öntudatos tényezők közül csak az erkölcsi megtartóztatást, vagyis a megélhetési szempontból könnyelmű házasságoktól való tartózkodást állítja oda, nagyon is homeopathicus orvosszerű, s a többiek előtt mintegy behunyja a szemét.

MALTHUS tana voltaképpen a népesedésre ható legelemibb és főleg természeti körülményeknek kifejtése. Alapgondolata az a logikailag meg nem támadható tétel, hogy, ha valamely népesség a fönntartására szükséges élelmi szerek határán túl szaporodik, a túlszaporulatnak éhség, ragály, dögvész, vagy

háború következtében kell elpusztulnia. A foganat tehát a kiszámíthatatlan szaporodási képesség korlátozására az éhség, ragály, háború, stb. Ez a foganat kétségtelenül megvan a népesedéssel szemben. Működését azonban egyre akadályozza a társadalom, a közgazdaság fejlődése, a munka, a polgárosodás,

Úgy járt el MALTHUS, mint mikor valaki egy nagyon fontos coefficientst nem keres ki valamely algebrai egyenletből. Az ő egyenletéből a társadalmi és társadalomgazdasági tényezők coefficientse maradt kikeresetlenül, pedig a socialis viszonyok coefficientse az, a melyet a legnehezebb kikeresni s a melyre a mai tudomány leginkább kíváncsi.

Nézzük tehát a socialis kérdésnek a népesedéssel való összefüggését közelebről. A régi feudális keretek szétrobbantásában nagy része van a népesedés folyamatának. A feudális társadalom a numerus claususoknak rendszere némileg. A megélhetési alkalmak mennyisége nem olyan rugalmas, mint a szabad verseny alapján berendezkedett ipari társadalmakban. A naturalis gazdaság az uralkodó rendszer, a földműves a népesség zöme. Jobbágytelek nincsen korlátlan mennyiségben, éppen úgy, mint úri birtok sincsen. A tetszés szerinti földarabolásnak útjában állanak a feudalismus intézményei. A kinek tehát nem jutott föld a falú határában, szolgálat az urasági, vagy papi udvarokban: az ilyen ember érezhette igazán magáról, hogy a népesség fölöslegéhez tartozik. A természetes szaporodással szemben megvoltak a középkornak is a maga vezető csatornái, melyek azonban igen kis medrűek az újkoriakkal szemben. HANSEN*) érdeme, hogy ezeknek jelentőségét méltatja és mérlegeli. HANSEN mellett s hatása alatt mások is méltatták azóta is a középkori intézményeknek a népesség pangását elősegítő befolyását. Csakhogy kritikájuk rendszerint kevésbé éles a HANSEN-énél. A német gazdaságtörténeti irány gondolkodásával általában véve nagyon meggyező az a fölfogás, hogy a középkori népességnek a mostaninál sokkal inkább pangó jellege főleg a középkor naturalis gazdaságának, a korlátolt számú s tetszés szerint nem szaporítható megélhetési alkalmak, illetve csak az ilyeneket lehetségessé tevő intézményeknek a következménye. E fölfogás

*) Die drei Bevölkerungsstufen. 1889.

tehát a társadalmi intézményeknek a népesedés menetére gyakorolt visszahatásáról alkotott tudományos vélemény. HANSEN föl igyekszik sorolni a középkor népességfölségének levezető csatornáit. Fölemlíti, hogy a népfölség egy része a városok fejlődésével oda húzódik s ott szabad kereseti munkát vállal el, egy része kóborlóvá lesz; Németországban a landsknechtek serege is sokat vesz föl stb. A népességnek levezető csatornája a papság, s részben a későbbi időkben a hadsereg stb. A városi intelligens, az önálló iparos, kereskedő elemnek pedig nincsen is szüksége levezető csatornára, mert ebben rendszerint nincsen természetes szaporodás. Ez különleges gazdasági körülményeinél és a létért való küzdelmének versenyviszonyainál fogva a vidéki lakosság behúzódásából táplálkozik s nem saját természetes szaporodásából stb. stb.

Egészen más jellegű levezető csatornáik vannak a mai társadalmaknak a középkoriakkal szemben. A hatalmas néptömegeket befogadó s gyűjtőpontjaiba csoportosító nagyipar itt a legfőbb fölszívó tényező. Az egyre jobban növekedő nagyipari termelés teremti a kellő számú megélhetési alkalmakat a mai államok egyre nagyobbodó népességszaporulatának.

A középkor társadalmi intézményeinek a népesedés menetére gyakorolt hatását különbözőképen lehet mérlegelni. Én abban a nézetben vagyok, hogy azok jelentőségét sokan nagyon túlbecsülik.

Akkor, a mikor még nincsenek nagy néptömegeket befogadó ipari gyűjtőpontok, a mikor a városokba való húzódás még csak annyira szerény méretű, akkor ezek a középkori intézmények nagyon is csekély jelentőségűek arra, hogy egy erőteljes szaporodási folyamatot befolyásoljanak, vagy megakasszanak. Már pedig a középkor s általában az agrárius naturalis gazdaság ideje a korai házasságoknak, a nagyszámú gyermekáldásnak s a gondviselés szeszélyére bízott szaporodásnak korszakai. A gyermekrendszerek praktikái akkor még nem tényezők.

Nem nyugodhatunk bele ekként abba a fölfogásba, mint ahogy ha a középkor társadalmi intézményei okozták volna azt, hogy a középkor népesedése az európai államokban — általában véve s hosszú korszakokat tekintve — olyan lassú a mostani népesedés folyamatához viszonyítva. A középkor intézményei nagyon is gyöngék ahhoz, hogy a népesedésnek természetes

menetét annyira visszaszorítsák, s a népesedés természetes feszítő ereje nagyon is nagy ahhoz képest, hogy ezeket az intézményeket szét ne törje, ha azok valósággal útjában állanak.

Nézetem szerint éppen a megfelelő társadalmi intézményeknek, első sorban pedig a jóléti és közegészségi közigazgatásnak a hiánya, a rossz közegészségi állapotok okozzák azt, hogy a középkor folyamán — mindig hosszú korszakokat, századokat, véve alapúit — végeredményben annyira lassú a szaporodás menete a mai időbelihez viszonyítva.

A természetes szaporodásnak alapjai, a születési számok kedvező alakulásának lehetőségei sokkal jobbak akkor, mint a mai társadalomban. Azt látjuk, hogy az elmúlt századok némelyikében egy-egy kis időre bámulatosan rövid idő alatt rendkívüli arányban szökik föl a népesség száma. De azután ismét visszahatás vagy pangás következik.

Ilyen nagy hatások előidézésére a középkor intézményei nagyon gyöngék. Ily mértékű befolyást tulajdonítani tehát a középkor intézményeinek a népesedéssel szemben anachronismus. E hatásokat tehát más tényezőknek kellett első sorban előidézniük, a melyek mellett a társadalmi intézményeknek csak másodlagos szerepök lehetett. Ezek közül a tényezők közül pedig a legfontosabb — a mint azt a népesedésről írott könyvemben is kifejtettem*) — az, hogy a középkor halandóságának aránya sokkal nagyobb mértékben múlja fölül a mai idők halandóságát, mint amennyivel kisebb a mostani idők születési aránya a középkor születési arányánál.

Vannak, hogy a középkori népesedés általában pangó irányzatú, és hogy, hosszabb időszakokat tekintve, sokkal kevésbé nagy arányú és állandó a népszaporodás, mint jelenleg, főoka**) tehát a halálózások viszonylagosan nagy számában keresendő.

A mai idők népesedési pangásának pedig (ott, a hol ilyen van, pl. Franciaországban, Magyarországon, nem is szólva Maiidról) főoka vagy a születési arálynak alacsony volta, vagy a nagyfokú kivándorlás, mely utóbbi jelenség a többi mai államokkal szemben való gazdasági elmaradásról tesz biztos tanúságot.

*) A Népesedés. — Politzer. Budapest, 1905.

**) E mellett természetesen egyéb okok is közrehatnak, de azok hatásuk nagysága tekintetében távolról sem szerepelhetnek egyenlő rangban a nagy halálózási aránnyal.

Ezzel szemben a középkori államok némelykor tapasztalt gyors szaporodásának az a főoka, hogy ezekben a korszakokban nem csupán a születési arány, hanem kivételesen a halálozási arány is kedvezőbb volt, mint a középkorban rendszerint. A korszerű, fejlett berendezésű európai államok népességének általában folytonos erős szaporodását pedig első sorban az okozza, hogy a halálozási arány állandóan csekély a születési arányhoz viszonyítva.

Ebben a négy tételben, úgy hiszem, hogy a népesedésbeli tempó legnagyobb általánosságban kifejezett irányító okait jelölhetjük meg. A mai európai államok népesedését tartom itt szem előtt. A múlt időknek mintegy képviselőjében pedig azért állítottam a mai korról a középkort szembe, mert az ókori népesedés menetéről biztos tudomásunk nem valami sok van, s nincsen semmi esetre annyi, hogy általános képet lehetne arról alkotni. Másrészt pedig a mai európai népekről főleg csak a népvándorlás kora után beszélhetünk. A középkor népesedési menetének általános, túlnyomó jellegéről ellenben (mindig hosszabb korszakokat, 100-200 évet véve alapul) meg lehet állapítani, hogy a mostani időkbeli népesedésnél sokkal gyöngébb arányú volt és sokkal inkább volt pangó irányzatú.

A népesedés menetének mérvét, a szaporodás nagyságát általában véve, a születéseknek a halálozásokhoz mért aránya adja meg. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a népesedés alakulását mindig bizonyos területen található népességre vonatkozólag vizsgáljuk, a be- és kivándorlások, mint további legáltalánosabb tényezők, járulnak a népesedés fejlődésének alakulásához.

Születés, halálozás, be- és kivándorlás, ezeknek egymáshoz való viszonya, a viszonyok változékonysága adja meg minden ország népesedésének számbeli eredményeit s ezekkel a körülményekkel van össze-vissza szöve, elválaszthatatlanul egybekapcsolva az egész socialis kérdés.

Ha azután a népesség alakulásának, általában való s az egyes társadalmi osztályokon s rétegeken belül meglévő változatainak, a socialis kérdéssel való szétfejtethetetlen összeszővődését szem előtt tartjuk, akkor világosan meg kell szilárdulnia annak az álláspontnak, hogy az egyik kérdés a másikra való tekintet nélkül nem tisztázható, sem meg nem érthető. A socialis kérdés

népesedési kérdés is, és megfordítva. És pedig megvan nemcsak az emberiségnek, hanem minden nemzetnek, minden társadalmi osztálynak, rendnek, rétegnek és árnyalatnak a maga népesedési kérdése. E kérdések kimeríthetetlen forrásai a társadalmi problémáknak. Ragadjunk ki egyet a sok közül és szenteljünk egy pár szót annak, hogy milyen irányban gyakorol leginkább befolyást a socialis kérdés a népesedésre.

Az a befolyás, a melyet a socialis állapotok általában gyakorolnak a népesedés menetére, egyre erősebbé válik a társadalom fejlődésével, intézményeinek sokasodásával és szervezetének bonyolódásával. Vagyis minél egyszerűbbek valamely nép életviszonyai, annál kevésbé fejthetnek ki azok valamely irányító hatást a népesedés természetadta menetére.

A népesedés menetére és eredményére annál inkább gyakorol befolyást az ember, minél inkább társadalmi lénynyé válik. Tehát a népesedésre kétféle viszonyok hatnak ki: természeti és társadalmi viszonyok. A társadalmi viszonyokon az ember, mint okozó tényező, szempontjából valami positivus dolgot és emberi működés, cselekvés által megteremtett állapotokat értünk, melyek hiánya, negatívumai, a természeti viszonyok. Hogyha ekként azt mondjuk, hogy kezdetleges korszakokban a népesedés menetére a természeti viszonyok, a természet szeisélye gyakoroltak első sorban befolyást, azon azt értjük, hogy ebben az időben a positivus emberi cselekvőség, a társadalmi intézmények, nem befolyásolták a népesedés alakulását. Mintegy a gondviselésre volt az bízva.

így kezdetleges társadalmi állapotok között az emberi gondoskodáson, előrelátáson kívül álló körülmények összejátszásának eredményeként alakúit ki a születéseknek a halálozásokhoz viszonyított arányszáma. Az emberek legfőljebb egymás öldökölésével gyakorolnak befolyást a népesedésre olyan irányban, hogy a halálozások aránya nagyobbodik csak ez által.

Minél kevésbbé polgárosult a társadalom, az embernek, az emberi cselekvésnek, a népesedés menetére gyakorolt befolyása annál inkább a halálozás arányát növelő jelleggel bír. A polgárosodás emelkedésével, a társadalmi, politikai, közigazgatási stb. intézmények s intézkedések sokasodásával az ember idővel oly társadalmi állapotokat teremt, amely állapotok, intézmények, egyrészt a halálozási arány csökkenését idézik elő, de

másrészt a születési arányra is éreztetik hatásukat. Így pl. a közbiztonság létesítése, az ököljog s a folytonos háborúk kiküszöbölése számos erőszakos, időelőtti halálesettől szabadítja meg a társadalmat. Még nagyobb jelentőségűek azok az intézmények s intézkedések, a melyeknek a nagy ragályok, járványok, pestisek, éhségek elmaradását, vagy ritkábbá válását köszönhetjük, vagy a melyek a gyermekhalandóságot apasztják meg, stb. stb.

Az emberi társadalom a haladás során egyre olyan intézményekkel gazdagodik, s egyre inkább szaporodik azoknak a műveleteknek a száma, a melyek akadályul szolgálnak a halálzási arányt növelő okok hatásával szemben. Ellenben a születések arányára való befolyás gyakorlását illetőleg azt mutatja a népesedés története, hogy a születések számára s arányára a socialis intézmények, a mai államok többségében, magukban véve jóval kisebb befolyást gyakoroltak, mint a halálzási arány csökkentésére.

A mai rendezett jogi, közigazgatási, közegészségi s fejlettebb közgazdasági viszonyok, összevéve, az újkor kezdetén valóssággal kedvező menetét biztosítják a népesedésnek. A nyugoti államok népessége a XV-XVIII. század folyamán erősen szaporodik. Ennek az erős szaporodásnak kulcsa ott keresendő tehát, hogy ezekben a századokban a halálzási arány nagy átlagban javult, holott a születések aránya lényegesen alig változhatott.*)

Egyszóval a legközelebb elmúlt századokban rohamosan megnövekedett a nyugoteurópai államok népessége. Mikor azután a népességnek e nagy mérvű megszaprodása mellett – számos politikai és közgazdasági ok közreműködésével – egyrészt a vidéki népesség kinőtt a kizárólagos mezei munka köréből, másrészt a fejlődő és tőkében gyarapodó ipar munkáskereslete is egyre nagyobbodott, megindult a falúból a városba, a vidékről az ipari gyűjtőpontokba való tódulás.

A népesedésnek ebbe a stádiumba jutása szülte meg a mai socialis kérdést, a mai munkáskérdés előtérbe nyomulásával. Viszont pedig a megváltozott társadalmi viszonyok annyira föl-

*) Erősen hangoztatjuk a „nagy átlagot”, s nem gondolunk egyes népesedési szempontból kedvezőtlen évtizedekre, pl. a 30 éves háború korára Németország némely részén stb.

forgatták a népesedés menetének eddigi rendjét, itt népszűföldést, amott elnéptelenedést okozva, az egyes társadalmi rétegek, foglalkozási ágak arányát, viszonylagos tömegét oly mértékben s oly hirtelenül változtatva meg, hogy arra a megelőző múltban hiába keresünk példát.

Az angol ipari forradalom ennek a nagy socialis átalakulásnak s a mai munkásosztály legelső kialakulásának forrasi időszaka. De ezt az ipari átalakulást megérték a többi európai államok is. A socialis viszonyok itt is meghozták többé-kevésbé a városokba húzódás jelenségét.

A korunkbeli nagyipar gyűjtőpontjaiba vonzza a népességet. A megszorodott mezei munkásnépesség, valamint a földjéből már igényiéhez mérten megélni nem tudó törpebirtokú paraszt tömegesen tódul az ipari központokba, a hol rendszerint jóval magasabb munkabért kaphat, mint a mezőgazdaság körében. Különösen a pénzben fizetett munkabér szembenőően magas a mezőgazdasági pénzbeli munkabérekhez viszonyítva a kialakulás ez első lépcsőfokán. A vidék népességét tehát nagy tömegben szívja föl az erősödő, a tőkében gyarapodó nagyipar. Azután meg a foglalkoztatás időhöz, évszakhoz nem kötött természeténél fogva az ipar akkor is nyújt megélhetési alkalmat, a mikor a mezőgazdaság ilyet nem adhat, különösen nem a birtokból s az állandó ellátással egybekötött alkalmazásból (cseléd) kiszorult, vagy oly mezei munkáskategóriák számára, kiknek a természetben kiadott munkabérek egész évi fönntartásukat nem biztosítják.

A mezőgazdák ott, a hol a városokba húzódás igen nagy mérveket öltött, szintén emelni kénytelenek a munkabéreket, abban a mértékben, a mint nehezebbé s nehezebbé válik mezei munkást kapni. Természetesen a munkabérért való versenyben eddig a győztes a mezőgazdasággal szemben csak a nagyipar lehetett. Hiszen egyenlő mezei s egyenlő ipari munkabérek mellett már a munkaalkalmaknak időhöz nem kötött jellege is elegendő egy erősen szaporodó mezei napszamos népességnek az ipari központokba való gyűjtésére. S azzal, a mint a mezei napszamos elhagyta faluját s a gyárba megy dolgozni, egy más társadalmi osztályba is lépett át: az ipari munkások - rendszerint legelső - kategóriájába. E legelső kategóriát úgy ért-

jük, hogy a mezei napszámos, mint tanulatlan munkás, rendszerint a legkisebb értékben értékesíti munkaerejét.

A mezei napszámos tehát ipari munkássá válásával a társadalom más osztályába lépett át. Mert éppen nem csatlakozhatunk ahhoz a fölfogáshoz, a mely csak egy egységes munkásosztályt ismer, tekintet nélkül annak mezőgazdasági vagy ipari voltára. Az ipari munkásosztályból azután rendszerint nincsen visszatérés.*) Ami ilyenfélét itt-ott látunk, az csak elenyésző kivétel.

A mai társadalmi alakulás tehát népesedésbeli hatását első sorban abban a tömegjelenségben érezteti, hogy a társadalomnak alsó és számra nézve legterjedelmesebb rétegei a mezőgazdasági foglalkozásokból az ipari foglalkozásokba lépnek át. A mezei munkásból, a törpebirtokos parasztból, a törpebérllőből stb. ipari munkás, vagy bányamunkás lesz. Tehát ennek a társadalmi folyamatnak a hatása az alsó társadalmi osztályok tagjaira a foglalkozás változtatás és helyváltoztatás előidézésében áll.

A foglalkozás változtatásával előáll a társadalmi osztálybeli állapotoknak a megváltozása is, mert az ipari munkás a mezei munkástól különálló rétege a társadalomnak; az ellenkezőt csak az egyoldalú vagy speculativus doctrinarismus állíthatja, így tehát az ipari munkával foglalkozók osztályának tömege aránylag egyre nagyobb lesz egyrészt a mezei munkával foglalkozókéhoz, másrészt pedig az összes lakosságával szemben is. De más lesz annak folytán a társadalom alsó osztályainak a jellege is. Mert az ipari alsórendű testi munkát kizárólag vagyontalan munkások végzik el, holott a mezőgazdaságban a testi munkát nem egyedül vagyontalan napszámosok, cselédek stb. végzik, hanem végzi azt a kisbirtokos paraszt is. A mezőgazdaságban tehát tulajdonnal bíró és tulajdonnal nem bíró munkások dolgoznak egymás mellett a legkülönfélébb változatban. Itt tehát a testi munka nem egyúttal a vagyontalanság jele is, mint a nagyipari munkában. A mezei munkát

*) A JULES MÉLINE-féle eszme: „Vissza a faluba”, bármily egészséges is, az egyes nagyiparos államok viszonyai között koránt-sincsen a jelenben a megvalósulás állapotában. (Le retour á la terre et la surproduction industrielle. Paris. 1905.)

tehát különböző vagyoni kategóriákhoz tartozó, életmódjukban viszonyaikban, érdekeikben össze-vissza szövődött társadalmi rétegek végzik el. Jellemük a számos vagyoni különbségek, a megelégedettség eltérő fokai dacára is egynemű: a parasztsághoz tartoznak valamennyien, ahhoz a parasztsághoz, a mely a legegészségesebb s a fajfőntartás szempontjából a legfontosabb rétege minden társadalomnak.

Olyan értelemben vett s minden mástól elkülönített mezei munkásosztály nem létezik tehát, mint a milyen az ipari munkásosztály. Az elmélet éppen olyan különálló, érdekek dolgában kizárólagos jellegű osztálynak alkothatja meg a mezei munkásosztályt, mint az ipari munkásokét, vagy oda állíthatja egységes munkásosztályként mind a két kategória tagjainak az összességét, de a gyakorlati életben ilyesmi nincsen meg.

A mai gazdaságtársadalmi viszonyok egyik legelső rendű hatása a népesedéssel szemben abban nyilvánul, hogy egy különös, típusos jellegű, külön érdekű, ipari munkásosztály áll elő s a népesség tömegbeli aránya mindinkább ennek a társadalmi osztálynak a javára tolódik el. A népesség tömegbeli súlypontja tehát az ipari munkásosztályba helyeződik át, vagy oda gravitál.

A másik nevezetes hatás a népesedésre a helyváltoztatásban nyilvánul meg. A nagyipari gyűjtőpontok egyre jobban és jobban népesednek, a falú, a mezőgazdaságra utalt vidékek egyre inkább elnéptelenednek. A mezei népesség erős természeti szaporaságát, nagy gyermekszámát egyre jobban ellen-súlyozza s lerontja az ipari központokba tódulás.

Ez az utóbbi hatása a gazdaságtársadalmi alakulásnak némely nemzetre nézve fontosabb a társadalmi osztályváltató hatáznál is. Sőt azt mondhatjuk, hogy némely népre nemzeti szempontból a mai viszonyok ebben az irányban gyakorolnak legelhatározóbb s legváltásosabb befolyást.

A nagyiparnak a mezei népességre gyakorolt fölszívó hatása ugyanis nincs sem politikai határokhoz, sem fajhoz, sem nemzethez vagy nemzetiséghez kötve, sőt a mai közlekedési viszonyok mellett távolsághoz sincsen az kötve már. így aztán bizonyos ország népesedésére a társadalmi alakulás, a mezei foglalkozásoknak az ipari munkásosztályba való belépéssel fölcserélése két különböző végeredményű visszahatást

gyakorolhatnak aszerint, amint azok a mezei népeiséget föl-
szívó nagyipari gyűjtőpontok az ország területén belül, vagy
azon kívül vannak.

Hogyha a mezei munkásnépeiséget magukba szívó nagy-
ipari gyűjtőpontok megvannak az ország határán belül, a bel-
földön is, akkor az illető ország népesedése szintén nagy át-
alakuláson megy köröszkül közgazdasági és társadalmi szem-
pontból, de ez a körülmény a nemzeti népesedés egészére,
annak a nemzeti népeiség számbeli nagysága szempontjából
való fejlődésére nem gyakorol lényegesebb befolyást. Ha tehát
a fejlődő belföldi nagyipar vonzza magához a vidék munkás-
népét, nagy változások állanak elő ugyan a nemzet társadal-
mában, egyes rétegek vagyona, jóléte és e mellett a vagyoni
egyenlőtlenségek erősen növekedni fognak; nagy befolyása lesz
e körülménynek a város és falú, az ipari és a mezőgazdasági
vidékek népesedésére; de a nemzet összes és egész lakosságá-
nak népesedési végeredménye lényegében a régi marad.

A népeiség legnagyobb tömegeit alkotó rétegeknek ter-
mészeti szaporodása tekintetében nincs lényeges különbség e
változás folytán. Németország 1820-iki és 1900-iki népszámlá-
lása pl. szorosban ugyanazt a szaporodási arányt mutatja (1.56%),
pedig a socialis és közgazdasági állapotok különbsége a két
időpontban óriási. Sokkal nagyobb befolyást gyakorol az ország
népesedésben végeredményére a közegészségi állapotok fejlő-
dése a halálozási arány javítása folytán, mint az a körülmény,
vájjon ipari vagy mezőgazdasági foglalkozási ágakhoz tartozik-e
a lakosság nagyobb része.

Égészen másként alakú ellenben a dolog, ha a mezei
népeiség nagy tömegeit magukhoz vonzó ipari gyűjtőpontok az
ország területén kívül fekszenek. Ez az iparnélküliség állapota
egy iparra megérett országban. Ebben az esetben a gazdasági
socialis kérdés nagyon is visszahat a nemzeti népesedés ered-
ményére. A nagyipar hatását ugyanis nem csupán magával a
nagyiparú államok lakosságával érezteti. Érezteti az hatását
azokkal a szerencsétlen helyzetű országokkal is, melyeknek
nem áll módjukban a termelési ágakban való differenciatiót s
nek következtében a nemzeti termelés hozadékának foko-
zasát köröszkülvinni.

Hogyha valamely népességnek munkabér iránti igényei megérték a nagyipari munkabérekre, akkor ez a népesség is megértett a nagyiparra. Az ország pedig akkor érett meg szintén az iparra, a mikor a népessége érett arra. Tehát a népesedésnek az az állapota a mikor a falú népe otthagyja a mezőgazdasági foglalkozást és a gyárakba, bányákba megy munkát vállalni, az ország munkástársadalmának egy újabb fejlődési fokra jutását jelenti, azt a fokot t. i., mikor a nemzeti nagyiparra népesedési szempontból is szükség van már. Mert ha nincsen belföldi nagyipari gyűjtőpont, ez nem jelenti azt, hogy a falú napszámos népessége otthon marad, hanem azt jelenti, hogy kivándorol a külföldi nagyipar gyűjtőpontjaiba. Tehát nem csupán a hazai mezőgazdaságtól vonja el a külföld nagyipara a munkásnépet, hanem elvonja az egész országtól, a nemzettől is.

Ha pedig ez a kivándorlás annak az országnak közgazdasági viszonyaiban találja az okát, melyből megindul, akkor idült jelenséggé is válik az. Nagyon téves optimizmus azt hinni, hogy a fölszívó országban beállott egy-egy ipari válság, mint a jelenlegi amerikai, meggyógyítja már a kivándorlási betegséget. Kiújul az a válság elsimulásával újra, vagy addig is más irányt vehet; de gyógyítása csakis a kivándorlókat adó ország közgazdasági ellátó erejének fejlesztésében kereshető.

Népesedési szempontból tehát a hazai nagyipar hiánya csakis néptelenítő hatású lehet, mert az ország népességében kivándorlást okoz, és mert egy külföldi nagyipar vonzókörébe jutott földművelőország népességében a mezőgazdaság néptelenedése is erősebben folyik, mint akkor, hogyha ezt a néptelenedést egyedül a hazai nagyipar okozza.

Hazai nagyipar létesítése esetében ugyanis - természetesen öntudatos gazdasági és vámpolitika mellett - a belföldi fogyasztásnak és fogyasztóképességnek, valamint a nem mezőgazdasági munkásosztálynak, - a mely tehát a piacról él - mint fogyasztóközönségnek erős növekedése a mezőgazdaságot egyre inkább az intenzívus irányba tereli, illetve annak egyes ágait (tej-, kertgazdaság) nagyobb mértékű intenzívus fejlődésre képesíti a fogyasztás növekedése, még a mezőgazdasági munkásviszonyok általános rosszabbodása esetén is. A nemzeti tőkeképződés növekedésének pedig okvetlenül meg van a jótékony befolyása a mezőgazdasági hitelre és befektetésekre is.

Ezzel szemben a hazai ipar nemléte egy növekedő igényű népességre nem csupán általános és átlagos közgazdasági fejletlenséggel és szegénységgel jár, hanem egyrészt kivándorlást okoz, másrészt a mezőgazdaságra még sokkal kedvezőtlenebb visszahatást gyakorol, mint a csupán hazai ipar népességfölszívó ereje.

A socialis kérdés egyes problémái: a mezőgazdasági munkáskérdés, a munkabérnek, az átlagos igényeknek megfelelő munka- és megélhetési alkalmaknak kérdései itt valóságos nemzeti problémák is.

A korunkbeli munkásosztályok munkabérei az egész földön bizonyos minimum színvonalára törekzenek s a mely ország közgazdasága gyöngé és fejletlen ennek az igényeszerű átlagos munkabérnek a megadására, ott az ily társadalomgazdasági állapotok a népesedés menetére vándorlásokat okozó alakban fognak visszahatni. S ha nem is gyakran beszélünk nemzetközi átlagos legkisebb munkabérről, mert a különböző nemzetek különböző társadalmi, megélhetési körülményei megnehezítik az egy nevezőre hozást, annál inkább figyelembe kell vennünk a nemzetközi átlagos munkásigényeket. Ezeket pedig legerősebben a legmagasabb fejlettségű s tőkében legerősebb államok közgazdasági viszonyai irányítják, mert az ő munkáskeresletük és munkabéreibek szabályozzák azt a munkapiacot, illetve annak a munkáspiacnak a béreit, a melyhez a fejletlen iparú s kivándorlókat adó országok tartoznak.

Itt fölszívó és fölszívott elemekkel találkozunk. A fölszívó az a nemzet, melynek gazdasági fejlettsége, nagy ipara, nagy tőkái és kedvező munkabérviszonyai magukhoz vonzzák a fejletlenebb gazdaságú ország mezei munkásnépét. Az ipar körében foglalkoztatottakat, a nagy iparos országok népét nem kell féltenuünk a kivándorlástól. Élénk bizonyítékot szolgáltatnak ebben a tekintetben Ausztria tartományai. A nagyiparral bíró tartományokból nincs kivándorlás, ellenben az agrárius és fejletlen iparú tartományokból a magyarországihoz hasonló arányú az.*)

*) Lásd ennek statistikai igazolását: Dr. LEOPOLD CARO: Die Statistik der österreichisch-ungarischen und polnischen Auswanderung. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. XVI. köt. 1. füzet 68-114. old.

Hogyha tehát külföldi állam nagyipara gyakorolja a vonzást valamely kedvezőtlenebb gazdasági helyzetű ország népességére, akkor nemcsak társadalmi s osztályalakulásbeli változásokkal fog az jární, hanem kedvezőtlen kihatással lesz az ennek folytán előálló népeseésben alakulás a nemzeti és faji jövőre is. A szenvedőleges népvándorlási mérlegű nemzet egyre kedvezőtlenebb összeállítású népességgel fog bírni, úgy a testalkat, mint a korosztályok s a nemek szempontjából. Egyre többen lesznek a nők, az öregek s a gyermekek, s a javakorukban levő kivándorlók elvesztése a jövőben a már meglevő népszámsökkenésen fölül a születéseknek a halálozásokhoz viszonyított arányabeli, vagyis természetes szaporodásbeli elmaradást is von maga után, mert hiszen a kivándorlókbán nemcsak polgárokat, hanem fajfönntartó és családalapításra, a népesség sokasítására alkalmas egyéneket is veszünk el többnyire.

A pangó, vagy fogyó nemzet pedig elmarad a népeseés nemzetközi versenyében. Egyre kisebb hányadrésze lesz az emberiségnek, egyre jelentéktelenebb tömegre, faji nagyságra, erőre, jövőjének biztosított voltára nézve a többiekkel szemben. A népeseésnek faji és nemzeti szempontjait a tudomány meglehetősen elhanyagolta annak társadalmi és közzgazdasági szempontjaihoz képest. A »Népeseés« című könyvemben igyekeztem azokra általánosságban és különösen magyar tekintetből is reámutatni. Itt térszúke miatt csak azt kell kiemelnem, hogy a kivándorlásnak a parasztsztalet fogyasztó, a mezőgazdaságot extensivitásra ítélő, a birtokos középosztály gazdálkodását egyre inkább megnehezítő hatása a nemzeti faj fönntartásában legfontosabb rétegeket bénítja meg, nem tekintve azt, hogy a hazai ipar meglevő kifejlését lehetetlenné teszi. Mert korszerű nagyipar kifejléséhez az a meglevő korszerű népeseési folyamat szükséges, a melyet az ipari gyűjtőpontokba való húzódás jelenségében látunk.

Ennek a népmozgalmi folyamatnak, illetve az általa forgalomba hozott emberi munkaerőnek fölhasználása az egyedüli eszköze egy magasabb nemzetgazdasági fokra jutásnak; föl nem használása, vagyis külföldre özönleni engedése pedig az oka a gazdasági ki nem fejlődésnek, pangásnak s egyoldalúságnak. A korszerű öntudatos gaz-

dasági önnállóságnak legfőbb jelentősége abban áll, hogy idejekorán fölhasználhatja a népesedésnek ezt a mindennél fontosabb fejlődési folyamatát egy magasabb fejlődési fokra jutásában a hazai gazdasági életnek, mert ellenkező esetben más nemzet fogja azt kihasználni a nemzetközi munkapiaczon.

*

Az eddigiekben a társadalmi viszonyoknak, a társadalom gazdasági fejlettségi fokának a népesedés menetére gyakorolt ama hatásait emeltem ki, melyek az egyes társadalmi osztályok megváltozott arányú népesedésében és a nagyiparnak népességközpontosítást és vándorlásokat eredményező, vonzó erejében jutnak legkinkább kifejezésre. A socialis kérdés a népesedésre szemmel látható befolyást gyakorol ezekben az esetekben, mert aszerint, hogy bizonyos országban milyen a társadalomnak gazdasági fejlettségi foka, aszerint fog történni nem csupán az ipari munkásosztály és a parasztság népesedésbeli osztályalakulása egymással szemben, hanem a városokba való húzódás és a kivándorlás mérvé is.

De az a kérdés már most ezek után, hogy milyen a társadalmi viszonyok hatása a társadalmi szaporodásra, vagyis a születések és halálozások mértékére s a kettőnek egymással összehasonlított eredményére?

Erre a kérdésre csak úgy felelhetünk meg, ha megelőzőleg egyéb kérdésekkel tisztába jöhetünk. Mindenesetre egyik legérdekesebb kérdés az, hogy van-e a társadalmi viszonyoknak a természetes szaporodási képességre befolyásuk? Ennek a kérdésnek pedig a tartalma voltaképpen az, hogy a társadalmi viszonyok okoznak-e olyan általános testi változásokat az emberiségen, a melyek az emberek természetes szaporodási képességét nagyobbítják vagy csökkentik? Az élettudomány*) még kiskorú ahhoz, hogy erre a kérdésre határozott választ adhasson, tehát a biológusok véleményei is csak hypothesisek lehetnek. A »biológiai alapokon álló« sociologiai vélekedések pedig ennek folytán csak hypothesisekre épített hypothesisek, bármilyen tekintély állította is föl azokat.

*) Nem az élettudomány (a biológia) kiskorú ehhez, hanem némely a biológiai alapra állani szándékozó, sociologusok biológiai tudása és ítélő képessége, akikkel szemben szerzőnek teljesen igaza van. *Szerk.*

A tekintély nem ment meg a tévedéstől. Az az elmélet is tévedett, mely a földet helyezte a nap- és bolygórendszer középpontjába, pedig szerzője sok századon át vezetett tekintélyével.

Ilyen geocentricus rendszerhez hasonlít az a fölfogás is, mely a szaporodási képességet helyezi a népesedés kérdésének középpontjába s »biológiai alapon« akar »bizonyítani.«

A természetes szaporodási képesség kérdése annak a kérdése, hogy egy anyaságra alkalmas korban levő nő átlag hány gyermeket bír szülni. Ezt pedig a terhességi (és a szükséges kíméleti) időszak határozza meg, nem pedig a nemzési képesség. Ha tehát egy-egy emberpár életében csak annyi átlagos eredményes nemzési eshetőség is van meg, a mennyi egy nőnél az átlagos legnagyobb gyermekszám, – akkor is már a legnagyobb természeti szaporodás, illetve a legnagyobb lehetséges gyermekszám állapota jöhet létre (oly nagy születési szám, a milyen a valóságban sohasem létezett) egy oly csekély nemzési képesség-föltételezésével, a melynél a valóságos átlagos nemzési képesség mindig csak sokszorosan nagyobb lehet.

A természeti szaporodási képességet tehát nem a természetes nemzési képesség mérve határozza meg, hanem a nők terhességi és szükséges kíméleti ideje. A természetes szaporodási képesség magában véve mindig egyforma, mert nincs olyan nép, melyben az átlagos fogamzásra alkalmas nemzések eshetősége kisebb volna annál a számnál, melyet akkor nyerünk, ha az anyaságra alkalmas évek számát a terhességi és szükséges kíméleti idő tartamával elosztjuk. A természetes szaporodási képesség e szerint csak akkor szenvedne változást, ha az anyaságra alkalmas időszaka az életnek megrövidülne vagy meghosszabbodnék, vagy csak oly népfajok között különböző az, melyekben a nők anyaságra alkalmas időszaka különböző hosszú.

A természetes szaporodási képesség tehát oly fizikai maximum, a melyen minden népnek valóságos szaporodása csak alatta maradhat.

A társadalmi viszonyok, szokások tehát befolyásolhatják a valóságos szaporodás mérvét, de nem befolyásolhatják a természetes szaporodási képességet. Kivételt csak öncsonkítások, természetellenes elkorcsosodások vagy egyes betegségi esetek tehetnek. Az átlagos természetes szaporodási képesség tehát

csak egyik tényezője a valóságos szaporodás mérvének, még pedig a legváltozatlanabb tényezője, mely lényegileg mindenütt s minden korban ugyanolyan nagy.

Hogy azután a valóságban mutatkozó születési szám anynyira különböző a nemzetek, korszakok s különösen a társadalmi viszonyok szerint, ahhoz a legkisebb köze van a természetes szaporodási képességnek. Vegyük például azt az állapotot, a mikor egy ifjú népben a népesedési viszonyok a lehető legkedvezőbbek, a hol a népesség kezdetleges igényei mellett maga a természet még sokszorososan nagyobb tömegeknek is biztos megélhetést tudna adni. Vagyis gondoljuk el az Eldorádót, melyben a legkorlátlanabb népszaporodásnak semmi akadályja nincs. Egy akadály azonban itt is volna a korlátlan szaporodásnak, az t. i. hogy egy nő egy év alatt itt is csak egyszer és nem kétszer szülhet. Ellenben változatlan fogamzási képesség mellett többszörösen nagyobb lehetne a valóságos szaporodás, ha például egy-egy nő évente ötször vagy tízszer szülhetne. A természetes szaporodási képesség tehát az a lehető legnagyobb szülési eshetőség, melynek csak a női terhesség időszaka szab korlátot. Egy ilyennek előidézésére is elegendő egy átlagban legcsekélyebb nemzési képesség.

A társadalomban a valóságos szülési aránynak azonban nem csupán a nők terhességi ideje szab korlátot, hanem sok-sok más mindenféle tényező is. Az átlagos nemzési képesség pedig nem korlát itt sem, mert hogyha egy legkisebb átlagos nemzési képesség elegendő a természetileg elérhető legmagasabb születési számnak előidézésére, akkor annál inkább elégséges az egy ennél alacsonyabb születési szám létrehozására.

A természetes átlagos szaporodási képességre tehát a társadalmi viszonyok legkevésbé gyakorolnak lényeges befolyást, de annál inkább befolyást gyakorolhatnak úgy a születési szám, mint a halálzási szám nagyságára.

A születési számra való befolyást a társadalmi viszonyok olyképpen gyakorolhatják, hogy nem mindenkinek adják meg a lehetőséget a családalapításra. Ha a kereseti, a megélhetési viszonyok az átlagos igényekhez mérten kedvezőbbek, kedvezőbb lesz a születési szám is. Az átlagos életigények s az ezeknek megfelelő megélhetési és kereseti alkalmak számának egymáshoz való viszonya lesz itt döntő fontosságú.

De a már megalapított családokon belül is közvetlen öntudatos befolyást gyakorolhat az ember a születési számra a születések mesterséges korlátozása által, az egy- és kétf gyermekrendszerek a példái ennek. Természetesen a socialis kérdés itt is ott van – még pedig erősen – a háttérben. A legkülönbözőbb társadalmi, erkölcsi és gazdasági okok összejátszásának van itt szerepe s a dolognak csak egyik oldalát világítja meg a DUMONT-féle »capillarité sociale« szempontja.

A halálozási arányra pedig a társadalmi viszonyok befolyása főleg abban nyilvánul, hogy általában véve a művelődés és polgárosodás haladásával a halálozási arány javul. A halálozási aránynak átlagos javulása tehát a korunkbeli népesedésnek háttérét alkotja, s ez fejti meg, hogy kisebb születési szám mellett is nagyobb természetes szaporodást látunk általában jelenleg, mint a múlt századokban.

Az a kérdés hozandó tisztába ezek után, hogy a társadalmi állapotoknak és a gazdasági viszonyoknak a népesedés menetér« történt mely irányú visszahatása a legnevezetesebb jelentőségű, ugyancsak gazdasági, társadalmi és nemzeti szempontból? Mindenesetre az, a melyet a socialis kérdés és a közgazdasági állapotok a társadalom legnagyobb tömegeinek népesedésére gyakorolnak. Tehát a socialis kérdésnek a népesedésre gyakorolt ama visszahatása a legfontosabb a társadalmi tudományok s első sorban a közgazdaságtan szempontjából – de nemzeti szempontból is – mely a népesség legnagyobb tömegében az emberek legtöbb millióiban okozza a legnagyobb számbeli, foglalkozásbeli, osztálybeli, stb. változásokat.

A társadalmi alakulásnak a népesedésre gyakorolt ama hatása, hogy a családalapítás lehetősége általában nehezebbé válik, magában véve olyan körülmény, a melyen segíteni az átlagos igények emelkedő irányzata mellett csak kivételesen áll módjában a mai államnak és társadalomnak. Azonban a társadalmi alakulásnak ez a visszahatása sokkal inkább érinti a középosztályt, mint az alacsonyabb rendű munkát végző, tehát a legnagyobb tömegű osztályokat. A munkás, helyzetének bizonytalanságánál fogva, nem számíthatja úgy ki megélhetési körülményeit, sorsának jövőbeli alakulását, mint a középosztálybeli. Azonkívül a középosztályban a megélhetési körülmények a késői házasságok mellett szólnak, a mikor a családalapító jövedel-

mezőbb helyzetbe juthat; a munkásosztály viszonyai pedig épen a korai házasságot javallják, a mikor a munkás kereső ereje a legnagyobb. Sokat tesz az is, hogy a munkásosztályban a nő is hozzájárul legtöbbször a kenyérkeresethez vagy a munkához.

A munkásosztálynak és a vagyontalan parasztságnak természetes szaporodását a társadalmi és közgazdasági alakulás kevésbé befolyásolja, mint az értelmiségét és a vagyonos osztályokét. Mindenütt azt látjuk, hogy a vagyonos osztályok és az értelmiség népesedésére sokkal erősebb befolyást gyakorolnak a társadalmi állapotok gazdasági jellegű vonatkozásai, az igények, az életmód emelkedése, mint az alsó osztályokéra. Első sorban pedig a tanuit középosztály az, melynek népesedési alakulásában kifejezésre jut ennek az osztálynak társadalomgazdasági helyzete. Ennek a helyzetnek a következménye az, hogy a középosztály oly későre tolja ki a házasság idejét, hogy annyira meggondolja a családalapítást. A vagyoni és társadalmi állást féltő gondoskodásnak eredménye az egy- és kétgyermekrendszer is. A középosztály s a vagyonos parasztság közt látjuk elterjedve ezt. E gyermekrendszerek nem az ipari munkásosztálynak, vagy a mezei napszámosoknak, a birtok talán parasztságnak, a mezőgazdasági cselédeknek rendszerei, hanem ott terjednek el ezek, ahol már a vagyoni, vagy a társadalmi állást féltik a nagy gyermekszámtól. Franciaország példája azt mutatja, hogy ott a vagyoneleszlás aránylag kiválóan kedvező: a francia parasztság közt elterjedt egy- és kétgyermekrendszerek a legélénkebben bizonyítják, hogy ennek a parasztságnak van mit féltenie. Csakhogy azután ez az egyoldalú racionalizmus, a mely az egy- és kétgyermekrendszerben nyilvánul, annál jobban megbosszulja magát a népesedésnek legmagasabb szempontjából: a faji és nemzeti szempontból. Mert nem csupán a nemzeti fajt teszi gyöngébbé s kevésbé alkalmassá a versenyre a többiekkel szemben, hanem ezeknek a gyermekrendszeres családoknak a nehezebb életküzdelemre nem nevelt fiai és asszonyai nélkülöznek éppen azokat az erkölcsi erőket, a melyek az erősen szaporodó mai nemzeteknek gazdasági becsvágyát és tetterejét mindig nagyobbra növelik a pangó nemzetekéinek. Pangó népesedés a gazdasági expansivitas pangását is jelenti.

A gyermekrendszerek, vagyis a népesedésnek mesterséges szabályozása tehát azokban a társadalmi rétegekben otthonos,

s oly nemzetekben nyer túlnyomó elterjedést, a hol a vagyonság általános, a hol társadalmi színvonalat, életmódot, vagyonepséget féltenek a nagy gyermekszámtól.

A legtöbb korunkbeli nemzetben azonban a vagyoneeloszlás nem oly kedvező, hogy a legtöbb milliót számláló társadalmi rétegeknek, a legnagyobb embertömegű társadalmi osztályoknak vagyonelearabolástól, vagy társadalmi helyzetüknek általuk is közvetlenül belátható sülyedésétől lehetne tartani a nagyobb gyermekszám miatt. A legtöbb államnak legnagyobb tömegei túlnyomóan keresetükből, főleg testi munkájukból élnek. Reájuk nézve az egyedüli emeltyű a munka, társadalmi helyzetüket is csupán a munka s a küzdelem javíthatja. Vagyoneukat nem kell félteniök a földarabolástól, mert csak kivételesen bírnak vagyonnal. Az önös rationalismus nem sugallja tehát ezeknek a mai államok legnagyobb népességi tömegeit adó társadalmi osztályok egyéneinek, hogy szaporodásukat mesterségesen csökkentsék meg. Mert jól jegyezzük meg, hogy az egyén az egy- vagy kétgyermekrendszerben mindig csak önös egyéni érdeket tekint, nem pedig társadalmi vagy nemzeti szempontot.

Hogyha tehát a mai államok legnagyobb tömegű társadalmi osztályainak, vagyis azoknak a rétegeknek népeseését vizsgáljuk, a melyek éppen túlnyomó számbeli nagyságuknál fogva az egyes nemzetek népeseedésének általános és döntő irányát adják meg, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a socialis kérdés problémáit fölvevő közgazdasági viszonyok, a társadalomgazdasági fejlődés, ezeknek a tömegeknek, vagyis a nemzeti népeseedés legnagyobb részének nem a természetes szaporodására gyakorolják legérezhetőbb s legnevezetesebb befolyásukat. Franciaország példáját, mely különleges vagyoneeloszlási és tömeglélektani okok összejátszásának eredménye, itt nem tekintjük.

A társadalmi és közgazdasági viszonyoknak a népeseedés menetére gyakorolt legfontosabb, legnagyobb számbeli, tömegbeli változásokat előidéző visszahatását más téren kell tehát keresnünk, még pedig a társadalmi osztályalakulásban és a nagy embertömegeknek helyváltoztatásában, az ipari gyűjtőpontokba tódulásban s a ki- és bevándorlásban nyilvánuló népmozgalom terén. A népeseedésnek ezek az utóbbi folyamatai a

társadalmi és közgazdasági viszonyok kimutatható eredményei, sokkal inkább, mint a természetes szaporodásban tapasztalható ingadozások. Igen könnyen megállapítható az, hogy a társadalmi viszonyok átalakulása, az életigények általános emelkedése, a naturális gazdaságból való kiszorulás, új munkaalkalmak keresése, fölcserélését jelenti a társadalmi osztály állapotának, hogy a vidékről az ipari gyűjtőpontokba, a városba, a mezőgazdaság köréből a nagyipar körébe, esetleg a külföldi nagyipar vonzókörébe való tódulást, kivándorlást jelent. Ellenben az már sokkal nehezebben állapítható meg, hogy e társadalmi viszonyok magukban véve változtató befolyással vannak-e a népesség legnagyobb tömegének, a társadalom alsó osztályainak természetes szaporodására s, ha igen, mi módon. A kérdés ebben az utóbbi alakjában gyakran az élettudományi kérdések körébe téved el s csak meddő föltevéseket érlel meg. Arra nézve azonban, hogy a socialis átalakulás a népesedésnek milyen elváltozását idézi elő a vándorlások, a városok zsúfolódása, a vidék elnéptelenedése, a kereseti ágak megváltozása, a foglalkozások fölcserélése tekintetében, - statisztikai adatok kétségtelen bizonyítékot szolgáltatnak. Sőt, a mennyiben a socialis átalakulás következtében a születések és halálozások egymáshoz viszonyított aránya, vagyis a természetes szaporodás üteme szintén változást szenved egyes nemzetekben, - ez az eredmény a socialis viszonyok okozta helyváltoztató, osztály- és foglalkozásváltoztató népmozgalomnak a további eredménye lehet csupán, nem pedig a társadalmi fejlődésnek suggérait s a természetes szaporodási képességben beálló élettani változások következménye.

A természetes szaporodási k é p e s s é g, amint föntebb rámutattunk, nem határozza meg a valóságos természetes szaporodás mértékét az emberi társadalomban. Különböző együtt hatása alatt áll elő a valóságos, az adott természetes szaporodás, vagyis a születéseknek a halálozásokhoz való viszonya az adott esetekben. A természetes szaporodási képesség ellenben lényeges változás alá nem eshetik és semmi esetre sem eshetik oly változás alá egy-egy nemzetre, társadalomra nézve, hogy a népesedésnek valóságos alakulására adott esetben ennek a természetes szaporodási képesség változásának legyen számbavehető befolyása. Egyes oly szórványos egyéni betege-

dési esetek, a melyek a természetes szaporodási képesség elvesztését okozzák, számba nem jönnek. Hiszen az átlagos természetes szaporodási képességnek magának a szabályozója a terhességi időszak.

De nincsen s nem lehetett a múltban sem olyan társadalom, melynek népesedését a természetes szaporodási képesség határozta volna meg egyedül. A természetes szaporodási képesség – mint maximalis népesedési eshetőség – érvényesülése elé minden társadalomban az akadályok egész sorozata gördül. A társadalmi viszonyok, a közegészségi állapotok okozzák azt, hogy a változatlan természetes szaporodási képesség határain belül folyton változó népesedési eredmény jön létre.

Korszerű társadalompolitikai szempontból ekként a társadalom és közgazdaság fejlődésének a népesedés egyes jelenségeire gyakorolt hatásai közül az osztályalakulásra s a népesség nagy tömegeinek helyváltoztatására való befolyása a legfontosabb.

A mai társadalom nevezetes időszakát éli átalakulásának. Ez az átalakulás hozta létre a mezei népesség megmozdulását s elindulását új foglalkozások, új keresetforrások, új lakóhelyek felé.

Különösen nemzeti szempontból nagy jelentőségű ez a népmozgalom, mert annak kihasználásától, vagy ki nem használásától függ a nemzetnek egy magasabb közgazdasági fejlődési fokra való jutása, vagy pedig beláthatatlan korszakra való elmaradása úgy nemzetgazdasági, mint népesedési tekintetben.

Az a néparadat, mely a falúból a városba indult, képviselője a nemzet amaz erőmennyiségének, melynek kellő fölhasználásával, munka útján való értékesítésével egyedül gondolható el a nemzeti gazdaságnak korszerű kifejlődése, úgy, miként az a nyugati nagy nemzetekben történt: a termelési ágak összehangzó kiépítésével. Ha az a munkásnép, mely otthagya faluját meg-növekedett munkabérgényei folytán, belföldön találja meg azokat a gyűjtőpontokat, a hol megfelelő munkaalkalmakhoz juthat, - akkor ennek a munkásnépnek itthon befektetett munkája nemcsak a belföldi nagyipart építi ki, hanem a mezőgazdasági termést is megmenti a külföldi fogyasztástól való függés bajaitól, annak folytán, hogy itthon teremt hatalmas fogyasztó piacot. Az átmeneti korszakok sok bajjal, sok nehézséggel járhatnak, de a nemzeti szempontból leglogikusabb és legegészségesebb

állapothoz: a kifejlett, intenzív és széles néprétegeket eltartó mezőgazdasághoz csak a többi termelési ágak korszerű kifejlesztése útján juthatunk el.

Ezt az utat megjárni pedig csak a népesedési áradat fölhasználásával lehet. A korszerű közgazdaság fejlődésének titka a népesedésbeli változások, a faluból a városokba tódulás kellő kihasználásában és értékesítésében áll. Ennek a megmozdult néptömegnek a munkája hozhatja csak a közgazdaságot a korszerű fejlettség, a nemzeti szegénységből a gazdagság, a tőkében és a megélhetési alkalmakban való bőség állapotába.

Ellenben olyan országokban, a hol ez a legbecesebb és a munkára legjobban rátermett népességi elem – nem bírván az őt fölszívó ipari gyűjtőpontokat a belföldön megtalálni, – kivándorol, ott nincsen meg a közgazdasági fejlődésnek, a magasabb fokra juthatásnak a legszükségesebb tényezője: a nagy tömegekben rendelkezésre álló munkaerő. Az ilyen ország sorsa a legjobb esetben is a közgazdasági pangás, a szomszéd fejlődő országokkal szemben pedig minden esetre a gazdasági süllyedés. Nem csupán korszerű ipara nem fejlődhetik az ilyen országnak, hanem mezőgazdasága is egyre válságosabb helyzetbe kerül: az egyre nagyobb egyoldalúság, a tőkében való állandó szükség, és a kedvezőtlen fizetési mérleg lesz viszonyainak jellegzetessége.

A népesedés ily alakulásának gazdasági tekintetben való ki nem használása az illető nemzetnek a népesedésben való visszaesését vonja azonkívül maga után. Nagyság, jelentőség, erő és jövő tekintetében elmarad az ily nép vetélytársai mögött. Egyre kisebb jelentőségű lesz a föld többi nemzetei sorában, egyre inkább képtessé válik fönnmaradása.

A nemzeti politikának e részben legfőbb föladata abban áll, hogy közgazdasági politikáját a népesedés fejlettségi fokához alkalmazza.

A mikor a mezei munkásnépesség megindul az ipari központok felé, akkor ezt a népáradást csak idejében nyújtott kellő számú ipari munkálmakkal lehet visszatartani s nemzeti célokra termékenyen fölhasználni. Ellenkező esetben ennek a népelemnek kivándorlása, munkájának kezeink közül kisiklása nem csupán a belföldi ipar kifejlesztését teszi lehetetlenné,

hanem válságba hozza a mezőgazdaságot is és azonkívül az ország legértékesebb elemében az egészséges, dolgos parasztosztályban, a nemzeti népesedésnek ebben a legtöbb erőt adó forrásában okoz néptelenedést.

Egy-egy amerikai válság okozta erősebb visszavándorlás ne téveszsen meg senkit: ha nincsenek belföldi nagy népességfölszívó gyűjtőpontjaink, újra kiújul a kivándorlás mindig, mihelyt arra alkalom nyílik.

A kivándorlók fölfogásában kétségtelenül szintén sok hiba van, a mikor oly megokolatlanul vetik magukat a kivándorlási láz örvényébe; de ez a hibájuk csak annál inkább szükségessé teszi a helyén való, öntudatos, tervszerű, céljait, föladatait és eszközeit ismerő gazdasági és társadalmi politikát.

A mai időkben, a mikor kölcsönhatásban áll egymással az egész világgazdaság s a mikor ez a kölcsönhatás kiterjed valamennyi mai nemzet munkásmozgalmaira és a mikor egy-egy hatalmas nemzetnek erős föllendülése mágnesként vonzza magához mindazoknak a szegény és fejletlen gazdasági szervezetű nemzeteknek nagy tömegeit, melyek vonzókörébe belesznek a mai közlekedési viszonyok folytán, – csakis a nemzeti termelési ágaknak arányos kifejlesztése hozhatja meg az egészséges népesedési viszonyokat s csak ez menthet meg attól a munkástömegeknek socialis igényeihez viszonyított közzgazdasági szegénységtől, mely jellemző sajátsága a fejletlen gazdaságú nemzeteknek. A laissez faire, laissez passer elve csak a versenytársai között legerősebb nemzetől lehet helyes politika. Az előre törekvő, a versenyben még monopóliumos helyzetet nem élvező államok politikája helyesen csak a vouloir faire és a savoir faire elvében jöhet létre*)

A népesedési viszonyoknak a mai állapotok közt emberileg megvalósítható egészséges fejlődése csak úgy lehet biztosítva, ha a mezőgazdaság és az ipar oly fejlettségi fokon állanak egymás mellett, hogy egymással szemben a társadalmi osztályok népesedésének és alakulásának biztosító szelepeit képezhetik. Az ipar kifejlődése szükséges a nemzeti elnéptelenedés elkerülése és a nemzeti gazdaságnak egyelőrehaladottabb, termelés-

*) Lásd erre vonatkozólag a mai angol protectionista irány gondolatvilágából: L. S. AMERY: The fundamental Fallacies of Free Trade. – London, 1906.

kény ebb állapotba juthatása végett, a helyes mezőgazdasági politika pedig a kedvezőtlen osztályalakulásoknak csaknem egyedüli ellenszere.

A helyes irány eltalálásának módját természetesen elő nem írhatja semmiféle elmélet: az a politikai rátermettségnek istenadta adománya. Nem lehet ugyanis a cél az sem, hogy az ipar túltengjen a mezőgazdaság rovására, különösen nem olyan államban, melynek nincs reménye arra, hogy a külföld ipari fogyasztásából szerezze meg bármikor is jelentékeny részét nemzeti jövedelmének. A cél tehát az ily országban csakis oly arányos kifejlesztése lehet mind a két termelési ágnek, hogy lehetőleg mind a kettőben a belföldi termelés a belföldi fogyasztásra támaszkodjék elsősorban. Ezzel jár az a szempont is, hogy a mezőgazdaság se függjön – nem kis részben szerencsétlen földrajzi helyzetünk folytán – egyetlen külföldi állam fogyasztóinak kizárólagos jóakarától s barátságos magatartásától. Tehát mezőgazdaságunk termékeivel szemben a belföldi fogyasztó erőnek növelése egy fejlődő ipar szárnyán: ez lehet csak a mi közgazdasági ideálunk a népesedési érdekek szempontjából is. A mai helyzetünket tekintve, ez az igazi gazdasági önnállóság. Ennek természetesen *conditio sine qua non*-ja a közgazdasági tekintetben való nagykorúság: a külfölddel szemben való önálló rendelkezés lehetősége, mely a mai viszonyok között külön vámterület nélkül el sem gondolható.

Ha így fogjuk föl a gazdasági önnállóságot, akkor az különös jelentőséget nyer mint társadalompolitikai és népesedési érdekeink megvédhetésének alapja is.

Kivándorlás és visszavándorlás.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesülettől összehívott szak-
tanácskozmányon, 1908. januárius hó 25-én előadta:

FARKAS PÁL.

Igen tisztelt Uraim! Amidőn a kivándorlásnak és visszavándorlásnak fölöttébb nehéz és bonyolult anyag-complexumát előadni megkísértem, teljesen tisztában vagyok úgy e föladat nehézségeivel, mint azzal, hogy sem tanulmányaim, sem tapasztalataim, egy ilyen férfiakból álló gyülekezetben nem tesznek e kérdésnek előadására, a következtetések levonására, a gyakorlati útnak a kimutatására hivatottá. De másrészt talán éppen - ha szabad magamat így kifejezni - igénytelenségem ad módot és bátorságot arra, hogy tárgyilagos tudjak maradni. Semmiféle exponált állásban nem vagyok, gazdasági érdekek, vagy politikai pártok szolgálatában nem állok és nem állottam, és így nem toltak elém bizonyos szempontok sem, amelyek azt, amit igazságnak fölismertem, elhomályosították volna. És amikor most megkísérlem, hogy előadjam a kérdésnek mindama részeit, amelyeknek fölemlítése szükségesnek mutatkozik, akkor előre bocsátom, hogy teljes tudatában vagyok annak, hogy egy embernek munkája olyan kérdésben, amely kérdések halmazából áll, kérdésekből, amelyek mindenikének ismerete szakszerű tudást és évtizedes gyakorlatot igényel, - mondom, hogy ilyen munka nem lehet tökéletes, sőt a tökéletességet meg sem közelítheti. Éppen azért szorítokozom arra, hogy bizonyos általános szempontokat állítsak az igen t. értekezlet elé. Majd akkor, amikor alkalmunk lesz azok véleményét is hallani, akik a kérdésnek egyik vagy másik részével, teljes tudással és szakismerettel foglalkoztak, állhat csak elő az a kép, amely megmutatja, hogy mily irányban kell e tanácskozásnak további anyagát vezetni.

Ez a tanácskozmány a kivándorlással és a visszavándorlással foglalkozik. Rövid idő előtt e címnek második része még teljesen figyelmen kívül maradt, ma talán e második rész az, amelyet minden oldalon aláhúznak, amelyre mindenki a fősúlyt fekteti. A kivándorlásról az utolsó évtized alatt, a visszavándorlásról az utolsó három hónap alatt egy általános fölfogás keletkezett, egy általános vélemény nyert kifejezést, amely az egyik oldalon oknélküli pessimismusnak, a másik oldalon egy ma talán még kevésbé megokolt optimismusnak enged teret. Az utolsó 10 év alatt a kivándorlás problémája gazdasági és társadalmi életünknek egyik legfontosabb ütközőpontja lett. Mindenütt a kivándorlásról beszéltek. A statisztikai hivatal adatai kérelhetetlen pontossággal egy folytonosan növekvő, egészen szokatlanul és rendkívüli számokban növekvő kivándorlásról adtak hírt, amely az embereknek lelkét félelemmel, kétséggel, sőt kétségbeeséssel töltötte el. Amikor nyilvánosságra jött, hogy százezer, százötvenezer, kétszázezer ember hagyja el évente az országot, a pessimismus sötétsége lett úr az egész vonalon és úton-útfélen hallottuk, hogy az ország pusztulóban van, ell kell véreznie és hogy ennek gátat vetni nem lehet.

A vizsgálatok csak e pont körül folytak és legnagyobb mértékben a kivándorlás okainak kutatására szorítkoztak. Akik foglalkoztak vele, akik szinte vakbuzgósággal kutatták, hogy hol van e rettenetes, szerintük végzetes vereszettségnek oka, belezavarodtak az okok egymásmellettiségébe, és utóbb, elkeseredve, csak azt tudták elmondani végtanulságként, hogy a baj óriási, de a bajra orvosszert találni nem képesek. Ám mindazok, akik a kivándorlással nemcsak a statisztikai hivatal adatai, de az ország élő szervezetén elvégzett tanulmányok alapján foglalkoztak, három fokozaton mennek körösztül.

Az első fokozaton csak az adatokat tudjuk: teljes kétségbeesés, teljes reménytelenség. Aki itt megáll, az nem tud más képet kapni. A ki tovább megy és az amerikai kivándorlást azokon a vidékeken kezdi tanulmányozni, ahol először jelentkezett, az a visszaözönlők sokaságáról, amerikai pénzekben fölépített házakról, iskolákról és templomokról értesül. Aki végig járja Zemplén, Liptó, Túróczmegyét, vagy az ország túlsó felén Győrt vagy Komáromot és ott mindenütt jólétet talál és okúri csak az amerikai pénzt hallja emlegetni, az hajlandó arra, hogy az amerikai

kivándorlásnak túlzott jó jelentőséget tulajdonítson és ez alapon valósággal emelkedtek hangok, amelyek a kivándorlást, mint nemzeti jótéteményt, állították oda.

De tovább kell haladnunk a vizsgálódásban, és a kép ismét megváltozik. Látjuk, hogy egy nagy, láthatatlanul működő készülék miként veszi birtokába annak a munkának gyümölcseit, amelyet zempléni vagy torontáli parasztok túl az Óceánon vasgyárakban és bányákban keservesen megszereztek. Látjuk, azt az ijesztő képet, amely a mindjobban jelentkező földzuzsora pusztítása folytán előáll. És akkor ismét hajlandók leszünk, hogy az előbbi optimismust elejtsük és megértjük, hogy e ponton megállnunk nem szabad s e téren gyakorlatilag kell tovább dolgoznunk. Aminthogy gyakorlatiasan kell dolgoznunk azon a téren is, amely a kérdés másik részét képezi és amelyet a visszavándorlás szóval jelöltem meg.

Mielőtt a visszavándorlásnak a mérlegelésére és méltatására áttérnék, a kivándorlásnak egy általános beállítását kísérelmem meg.

Kivándorlás a magyar nyelvben oly szó, amely általános fogalmat fejez ki, mely fogalmon belül azonban egészen különböző gazdasági és socialis folyamatok helyezkednek el. Kivándorló a mi nyelvhasználatunk szerint az az ember, aki elhagyja hazáját azzal a meggyőződéssel, hogy neki idehaza több keresnivalója nincs, aki valahol, legyen az Amerika őserdeiben, vagy más helyütt, új hazát és új létalapot keres. De kivándorló az is, aki a fiumei vagy hamburgi kikötőben hajóra száll azért, hogy túl az Óceánon, egy kedvezőbb munkapiacon, kedvezőbb viszonyok között kedvezőbb munkabért tudjon elérni. Mindkét fogalmat egy szó fejezi ki, innen a félreértés oka. És amint kivándorlók voltak a francia hugenották, vagy az angol puritanusok, kik egész erejüket, egész lelkesedésüket és hitüket arra fordították, hogy, hazájukat elhagyva, új hazát keressenek, akképen kivándorlónak tekintik a bánáti svábot, a zempléni tótot avagy az alföldi magyart, aki megváltja hajójegyét, hogy, egy-két évig ott künn dolgozva, egy bizonyos összeget hozzon haza, amely összegezen gazdasági életét javíthatja, vagy újra berendezheti.

Amikor én a kivándorlás kérdésével foglalkozni kezdtem méltóztassanak megengedni, hogy történeti egymásutánban szólhassak - nem tudtam erről, és nem volt véleményem sem

egyik, sem másik irányban. De kiindultam abból, hogy, ha az ember a kivándorlásról helyes képet akar magának alkotni, akkor ezt nem oly megyében kell keresnie, ahol a kivándorlás egy vagy két esztendő, vagy még újabb keletű, hanem ott, ahol a kivándorlás régi, ahol a kivándorlásnak kézzelfogható következményeit már látjuk, és ezért fölmentem az északkeleti és északnyugati földrre. És a mikor végignéztem Zemplént, Sáros, Bereget, Liptót, akkor azoknak részéről, akik a néppel közvetlenül érintkeztek, főszolgabíróktól és jegyzőktől azt a fölvilágosítást kaptam a statisztikai adatok állításával szemben, hogy a kivándorlók legnagyobb része haza jön, földet vesz, vagy földjét tehertől mentesíti. A mentesítés és föld vétel, mint az amerikai pénz fölhasználásának célja és tárgya, nem skatulyázás, igen t. értekezlet, nem tabellajáték és nem akar csak statisztikai kimutatás lenni. Meg fogom állapítani, hogy az amerikai kivándorlás és a haza küldött pénznek célzata először tehermentesítés, azután ingatlan-vétel.

Erre vonatkozólag két megye volt szíves az utóbbi hetekben egészen pontos és részletes statisztikát csinálni meg. Zólyom és Szepes-megye vette föl legutóbb körjegyzőnként az amerikai pénz hova fordítását és ennek megállapítása céljából mindegyik körjegyzőhöz azt a kérdést intézte, hogy mire fordítják az amerikai pénzt, hogyan módosulnak ehhez képest a földárak, stb. Az adatok itt vannak és megerősítik a föntebbi tételt. Szepesmegyében a kivándorlás 15-20 évvel régibb keletű, mint Zólyomban. Jól tudom azt, hogy körjegyzők nyilatkozatainak és statisztikájának túlzott jelentőséget tulajdonítani nem lehet. De ha körülbelül 80 válasz fekszik előttünk és ezekben teljesen azonos szempont vonul köröszűl, merhetjük azt mondani, hogy ez már olyan statisztika, amelyből lehet következtetéseket levonni. Zólyomból 37 válasz fekszik előttünk. Ebből a 37-ből 31 azt mondja, hogy a hazaküldött pénz adósságfizetésre szolgált. Szepesben különös véletlen folytán szintén 37 válasz közül 22 már ingatlan vételről számol be. Terhek kifizetéséről már alig van^{Sz}ó, sőt egyesek határozottan mondják, hogy erre nincs is szükség, mert a föld nincs adóssággal terhelve. Erre vonatkozólag bátor leszek egy-két adatot fölolvasni. Az iglói járás főszolgabírója így válaszol: »A kivándorlók átlag 1000 koronát küldetek haza, részben tehermentesítésre fordítják, de miután itt a

parasztbirtokok nagyobb részt tehermentesek, inkább ingatlan vételre.« Az ötösbányai körjegyző azt mondja: »Tehermentesítés esete itt csak szórványosan fordul elő, de ha előfordul, az első pénzküldeményt fordítják erre.«

Itt egy másik körjegyző, akinek két községe van, a következőket írja: »Berkenyéd községben később kezdődött a kivándorlás. E községben a nép roppantul el van adósodva, s emiatt a pénzt többnyire az adósággal terhelt ingatlanok tehermentesítésére fordítják.« En nem hiszem, hogy ez adatoknak túlzott jelentőségük volna, de amikor az egyik megyében 37 válasz közül 31 tehermentesítésről, a másik megyében pedig 37 közül 22 ingatlanvásárlásról szól, akkor ez már nem lehet véletlen, hanem az okvetetlenül a kivándorlás következményeinek egymásutánját mutatja, amely e kérdés tárgyalásában föltétlenül figyelembe veendő.

Ami az Amerikából való visszavándorlást illeti, annak pontos statisztikai adatait megállapítani lehetetlen. A múlt héten tettünk kísérletet a statisztikai hivatalban VARGHA GYULA öméltóságával, akit betegség akadályoz most a megjelenésben, ilyen számításokra. A visszavándorlásnak hivatalos adatai azért mutatnak alacsony mértéket, mert az ország átlagát vették föl. Ha Torontálból két év alatt 60-80 ezer ember megy ki, ezek most még, nem jöhetvén haza, a visszavándorlási statisztikában természetesen nem vehetnek részt, de azokban a megyékben, amelyekben a kivándorlás régi, mint Szepes-, Zemplén-, Zólyommegyékben a statisztikai hivatal adatai is csak 33-33-32-29% visszavándorlást mutatnak ki. Pedig ezek az adatok teljesen minimálisak, azt mindenki megerősíti, aki ismeri egy ilyen fölvidéki községnek azt a kezdetleges készülékét, amelylyel a jegyző a visszavándorlókat ellenőrizheti.

A visszavándorlóknak csak kis része jön Fiúmén körösztl, az óriási többség az Északi-tenger kikötőin körösztl utazik. Megszereztem egy hajó-kimutatást, amelyből láthatjuk, hogy ugyanazon idő alatt, míg Fiúméba 3-4 hajó indul el, a többi irányban 33 hajón érheti el Európát az utas. Egy 4-5 ezer emberből álló községben a jegyző különben sem szerezhethet tudomást arról, hogy a visszavándorló itt van, mert az visszaérkezte után nem fog nála jelentkezni. Így a sztropkói főszolgabíró azt írta, hogy bár mit mondanak is a hivatalos statisztikák, ő állítja, hogy

a kivándorlóknak 99%-a visszajön. A legkülönbözőbb helyekről vett e jelentéseket különben összefoglaltam egy kis munkámban és azért ez adatoknak fölolvásától elállók.

Tudatában vagyok annak, hogy e jelentések nem megbízhatók; azok többnyire önkényesek, csakis személyes benyomások után készülnek. De ha ez a benyomás egyforma Beregben és Alsófehérben, Veszprémben és Torontálban, akkor föltétlenül olyan képet kapunk, amelyre már lehet bizonyos mértékben fölfogást alapítani. Es amikor a kérdésnek e részét most elhagyom és tovább megyek, akkor nagyon fontosnak tartom és erősen hangsúlyozom, hogy ahhoz, hogy mi ezzel a kérdéssel valószínűleg adatszerűleg foglalkozhassunk, oly statisztikára van szükségünk, amely valóban megbízható és pontos. Hogy azt a statisztikai hivatal csinálja meg, avagy a belügyminisztérium külön szerve, vagy más, esetleg föllállítandó szerv, azt nem akarom eldönteni, de remélem, hogy, akik értenek e kérdéshez, e tekintetben a szaktanácskozmánynak becses tanácsokat és útbaigazításokat fognak adni.

Hogy az Amerikában künn levő magyarok nem teleptülnek le állandóan, azt bizonyítja a clevelandi Szabadság most megjelent naptára is, amely panaszkodik, hogy az amerikai magyarok csak bányákban és gyárakban dolgoznak, a földet egészen figyelmen kívül hagyják. A naptár persze azon az állásponton van, hogy az amerikai magyarok maradjanak künn. Az. amerikai válságról írva, csábító színekben fösti le, hogy milyen máskép volna, ha földdel foglalkoznának. íme egy szemelvény: »Bezeg máskép volna minden, ha ez a százezer és százezer nem sietne mind a bányákba és itt is, mint odahaza, az aranyat érő földet művelnék stb.«

Valósággal csábító képet föst arról, hogy milyen jó volna a magyaroknak, ha letelepednének és a földet művelnék, illetve földet vásárolnának. Amiből is az tűnik ki, hogy ez Amerikában eddig nem igen történt meg és hogy a clevelandi Szabadság is nem valamely állandó, hanem folyvást változó tömegnek tekinti a bányákban, gyárakban dolgozó magyarokat.

Amikor ezzel a kivándorlás képének általános beállítására törekedtem, át kell térnem arra a ma talán sokkal időszerűbb tárgyra, amelyet visszavándorlásnak neveznek és amely, azt hiszem, sokkal ok nélkülőbb optimizmust keltett, mint amily

oknélküli az a pessimizmus, mely a hazáját elhagyó magyar földmunkásnak állítólagos hazafiatlansága miatt panaszkodik. Az utolsó hónapokban az amerikai visszavándorlás igen nagy és igen erős arányokat öltött. Ez a visszavándorlás alkalmasnak látszott arra, hogy igen sokan, újságok, szakemberek, magánosok a valósággal meglehetősen ellenkező következtetéseket vonjanak le belőle. Általánosságban ismétlik, hogy az emberek letörve és lerongyolódva érkeznek haza, hogy, odakünt nem tudván megtalálni a munkaalkalmat, bűnbánóan lemondtak arról, hogy valaha visszatérjenek; most már tehát ezeknek munkát kell adni, stb. Szóval a kérdés egészen átalakult és, amint mondani szokták, ma nem a kivándorlásról kell beszélni, ez már nem időszerű, hanem a visszavándorlásról. Határozott meggyőződéseim és röviden igazolni fogom adatokkal, hogy ez a fölfogás teljesen téves. Az Amerikából való nagyszabású visszavándorlásnak három oka van, amelyek közül az egyik állandó jellegűvé fog válni, a másik kettő azonban bizonyos idő múlva megszűnik.

Természetes dolog, hogy abban az arányban, amelyben Amerikába az utolsó években kivándoroltak, ugyanabban az arányban kell természetes folyamat gyanánt a visszavándorlásnak is történnie. Hogy Amerikában ezidén nem csökkent a kivándorlóknak száma az előző évhez képest, arra álljon itt a new-yorki Transatlantic Conference-nek hiteles kimutatása, a mely 1907-ben az 1906 évvel szemben harmadosztályú utasban 163521 többletet mutatott ki, vagyis ennyivel több utas szállott partra. Igaz, hogy a visszavándorlás aránytalanul nagyobb volt és hogy az előző év 333505 visszavándorlójával szemben 537511 visszavándorló tért vissza, tehát 204006 emberrel több. De ennek oka, mondom, elsősorban természetesen az, hogy, két-három év óta a kivándorlás arányszámai aránytalanul emelkedvén, és így a visszavándorlásnak is aránytalanul emelkednie kellett.

A másik oka az az óriási gazdasági válság, amely Amerikában az utolsó hónapokban lefolyt. Itt van egy hivatalos amerikai kimutatás, amely a november 1-től december 14-ig megszűnt ipari üzemekről és onnan elbocsátott munkásokról szól. Kimutatja ez, hogy eme másfél hónap alatt 97 ipari nagyüzemet szüntettek be rövidebb, vagy huzamosabb időre és mintegy 130000 munkást bocsátottak el. Összefüggésben van ez nemcsak a válságnak gazdasági részével, amely, mint gazdasági válság,

időszakosan föllép, majd megszűnik, de összefüggésben van azzal a nagyarányú politikai változással is, amely az Egyesült Államokban az elnökválasztással kapcsolatban történik s amely Amerikának egész gazdasági és politikai életét egy esztendőre fölfüggeszti. Minthogy jövőre választják meg az elnökválasztó electorokat, természetes, hogy Amerikában ma, mikor nem tudják, hogy az új vagy a régi politikai elv érvényesül-e a jövőben, politikai agitációra központosítják minden erejüket. Ez teremti azt a kedvező és szokatlan arányt, amely nálunk az utóbbi hónapokban jelentkezett.

Hogy azonban ezek az emberek nem lerongyolódottal! és pénz nélkül jönnek haza, arra nézve bátor leszek egy statisztikát bemutatni, amelyet az utolsó négy Cunard hajón hazatértekkel lehetett fölvenni és amely részletesen tájékoztat bennünket ezeknek anyagi és erkölcsi állapotáról. Itt van a Caroniá-nak íve. A számlálólapokat és kérdőíveket, amennyiben a tisztelt szaktanácskozmány tagjai közül valaki beléjük akar tekinteni, az értekezlet után örömmel bocsátom rendelkezésére. A Caronián összesen 354 magyar alattvalóval lehetett a statisztikát fölvenni; egy hatvan tagból álló csapat, amelynek nagy részét délvidéki szerbek képezték, megtagadta az adatok bemondását. A 354 közül 19 nő és 335 férfi volt. A 335 férfi közt magyar volt 242, vagyis 72%, a többi német, tót, szerb, román, horvát. Foglalkozás szerint Magyarországon földműves volt 309, Amerikában ipari munkás 331. Méltóztasanak, t. uraim, erre az adatra figyelni, mert ez ismétlődni fog és roppant fontos bizonyoságot nyújt nekünk arra nézve, hogy az itthon majdnem kizárólag földműves munkásokból Amerikában majdnem kizárólag ipari munkások lesznek.

Egy éven alól tartózkodott künn 118, a többi 1 éven fölül. Napikereset átlag 1 dollár 75 cent. A napikiadás átlaga 45 cent. Magukkal hoztak saját bevallásuk szerint, - amit föltétlenül minimalisnak kell tekintenünk - 42920 koronát, hazaküldöttek 460875 koronát, átlag tehát 1250 koronát személyenként. Az egész átlag személyenként 1380 korona. Arra a kérdésre, hogy vissza megy-e Amerikába, igennel felelt 26, nemmel 108 és talánnal 201.

Az Ullonia nevű hajón volt 450 magyar utas, kiknek nagy része megtagadta a feleletet a hozzájuk intézett kérdésekre és csak

295-el lehetett a kérdőívet fölvenni. Ebből a 282 férfiből magyar volt 179, tehát 65%. Figyeljük meg, hogy a magyar nemzetiségűek mily rendkívüli százalékot mutatnak; ezt igen fontosnak tartom. Magyarországon közülök földműves volt 260, Amerikában ipari munkás 266. Bevallásuk szerint magukkal hoztak összesen 38773 koronát. Átlag 120 koronát. Hazaküldtek 302918 koronát, átlag 1100 koronát. Arra a kérdésre, hogy vissza megy-e, igenel felelt 34, nemmel, 152 talánnal 136. Munkát akart vállalni 146; ennek a 146 embernek egy külön statisztikáját vették föl. Valamennyi egészséges, erős, munkabíró; legkisebb napibére volt künn 1 dollár 25 cent, legmagasabb 3 dollár. Az átlag 1 dollár 75 cent, ami 8 korona és 75 fillérnek felel meg. Ezek közül, akik munkát akarnak vállalni, még megtakarított pénzéből földet vásárol 9, s ebből a kilenczből valamennyi, egynek a kivételével, csakis abban a megyében akar földet vásárolni, ahová való. Ez a 9 ember magával hozott és küldött 39650 koronát, tehát személyenként átlag 4400 koronát. A Pannónia utasai közül 73-al lehetett az adatokat fölvenni. A 73 magyarországi férfi utas közt magyar volt 51, foglalkozás szerint Magyarországon földműves volt 59, Amerikában ipari munkás 70. A pénz, a melyet magukkal hoztak, összesen 11471 korona, személyenként átlag 1570 korona. Folytathatnám a negyedik és a többi hajók kimutatásaival, amelyek egészen ugyanilyen adatokat tüntetnek föl.

Igen tisztelt szaktanácskozmány! Ezek az adatok, azt hiszem, a legvilágosabban és a leghatározotabban megczáfolják azt a nagyon elterjedt legendát, mintha a hazatérők lerongyolódva és pénz nélkül jönnének haza. Nem mondom, lehet számos ilyen eset is, de az átlag úgy jön haza, amint azt a statisztikai adatok bizonyítják. S amikor ezzel a kérdéssel komolyan foglalkozunk, akkor félre kell tenni a magyar struczmadár politikát, és nem szabad hypothesiseket fölállítani, amelyek esetleg tetszenek nekünk, de nem igazak. Még kevésbé szabad hivatalosan terjeszteni őket, mert ezeknél a hivatalos adatoknál s magyarázatoknál ékeesebben beszélnek azok a pénzeslevelek, amelyek haza jönnek, és a pénz, amelyet az emberek hazahoznak. Ez nem fogja visszatartani a kivándorolni akarókat a kimeneteltől, mert hiszen szomszédjuk, nagybátyjuk, fivérük sokkal hitelesebben tájékoztatja őket, s a mesterséges megnehezítések csak arra

lesznek alkalmasak, hogy bizalmatlanságot ébreszsenek azok iránt, akik iránt elsősorban bizalommal kell viseltetniük. És ugyan-ebből a szempontból merem állítani, hogy az amerikai kivándorlásnak oly módon való meggátlása, amely közigazgatási nehézségeket akar megteremteni, sem nem helyes, sem célhoz nem vezető, sem azt az eredményt nem éri el, amelyet elérni akar.

Vasárnap olvastam egy volt gazdasági attachénak cikkét, akinek Hamburgban a város polgármestere megmutatta azokat az adatokat, amelyeket neki magyar kivándorlók a magyar közigazgatási hatóságok zaklatásairól, erőszakoskodásairól és tolonczozásairól elmondottak. Nem akarok abba a hibába esni, a melybe a kivándorlási kérdéssel foglalkozók gyakran beleesnek, nem akarom mindenért a közigazgatást okolni, hiszen tudom, hogy többnyire jóhiszeműen jár el és nem lebeg előtte más, mint a legfőbb érdek, amelyet neki képviselnie kell. De ha jobban ismerné ezeket a szomorú adatokat, akkor tudná, hogy az amerikai kivándorlóknak ily módon való visszatartása nem használ, hanem árt az ügynek.

Mert az az ember, aki tudja, hogy Amerikában 8 korona 75 fillér átlagos napibért kereshet, a kinek földje adóssággal van megterhelve és a ki javítani akar a maga gazdasági helyzetén, az kimegy, akár hogy tartják is vissza. A különbség csak az, hogy ilyen fontos akadályok és nehézségek közepette benne erős gyűlölet ébred azokkal szemben, akikben barátait, tisztviselőit, útbaigazítóit kellene látnia. És ez az oka, hogy az Amerikából hazajött ember idegenkedéssel, bizalmatlansággal és gyűlölködéssel fog tisztviselőivel szemben viseltetni. Nem az amerikai megmételvező befolyás, a megmételvező szellem hozza létre azokat a sajnálatos eseményeket, amelyekről folytonosan olvasunk, hogy az Amerikából hazatértek a legdurvább, a legbrutálisabb módon lépnek föl a tisztviselőkkel szemben, hanem azok az emlékek, amelyek bennük élve élnek, amelyek vagy velük, vagy rokonukkal, barátjukkal, községi lakóstársukkal történtek meg. S amikor az amerikai kivándorlásnak új törvényjavaslata készül, akkor én nyugodt lelkiismerettel merem az anyagnak, amennyire szerény erőmtől telt, beható tanulmányozása után mondani, hogy az ország és a nemzeti fejlődés érdekeit nem fogjak előmozdítani, ha mesterséges gátakat vetünk, vagy sorompókat állítunk föl, mert az emberek azokat át fogják törni. Az az ember, a ki ki akar

menni, kimegy, ha erőszakkal vagy mesterségesen akadályozzák is meg; kimegy haraggal és gyűlölettel eltelve.

Amikor az amerikai kivándorlási törvénynek előkészítésére a tanácskozmány figyelmét fölhívom, ismét nem akarok és nem merek határozott javaslatot tenni. A jelenlevők közt vannak olyan férfiak, akik régi közéleti és parlamenti, vagy mostani szereplésük alapján teljesen hivatottak lesznek, hogy erre vonatkozólag nekünk megfogható útmutatást adjanak. Az ő nagybecsű véleményük meghallgatása nélkül magamat valamely előzetes fölfogáshoz kötni nem akarván, javaslatomat záró észrevételeimre tartom fenn. Áttérek azonban a kérdésnek arra az oldalára, amely, szerény és igénytelen nézetem szerint, az eddiginél még fontosabb, t. i. az amerikai kivándorlás és visszavándorlás ügyében teendő ama gyakorlati intézkedésekre, amelyeket igenis megtehetünk és meg kell tennünk.

Ezek általában két részre oszlanak. Az intézkedések egy részét idehaza, a másik részét künn Amerikában kell megtennünk. Kezdem az utóbbiakkal. Nem tudom, hogy a t. szaktanácskozmánynak van-e tudomása arról, hogy ma Amerikában, egyes magántársulatoknak szerény munkáját nem tekintve, semmiféle hivatalos vagy félhivatalos berendezés nincs, amely a visszavándorlást irányíthatná, ahova az emberek fordulhatnának, ahol főleg nagymérvű földvásárlási igényeik kielégítést nyerhetnének. Az északamerikai államok ipartelepein ott vannak azok az ügynökségek, amelyekkel a canadai kormány eláraszítja Amerikát, amely canadai kormány, nem mint kormány, hanem mint Limited, mint részvénytársaság, működik, mert az angol gyarmatok nagy része részvénytársasági alapon van szervezve, amelynek ügynökségei, földet kínálva, kedvező földvásárlási föltételeket tárva szemei elé a vásárlóknak, Canada felé terelik őket.

Ezt a nagy veszedelmet, igen t. szaktanácskozmány, és e nagy veszedelemnek külső tüneteit látjuk akkor, mikor a canadai belügyminiszternek hivatalos értesítéseiből tudjuk, hogy 250 mértföldnyire a Winnipeg-tótól magyar telepes községek keletkeznek, és egy új Eszterháza, egy új Kaposvár, egy új Tatának házai emelkednek. A ki Ganadába megy ki, az elveszett a mi számunkra; mert, aki Pittsburg gyáraiban dolgozik, az néhány év múlva megválthatja hajójegyét és visszajöhet, de akik kimennek Ganadába azzal a szándékkal, hogy ott földet vesznek, azoktól nem remélhetünk ilyen visszatérést.

Azért föltétlenül tanulmányozni kell a canadai kérdésnek összes részleteit, ki kell kutatnunk és meg kell állapítanunk, hogy ez az igazi vérvesztés az ország milyen részében lép föl; a telepek, az elnevezésekből ítélve, dunántúli eredetre vallanak, de meg kell pontosan tudni, hogy mik voltak az okok, amelyek a dunántúli vagy tiszántúli magyar parasztokat canadai letelepedésre bírták. A jövőre nézve óriási fontosságú ez a szempont, amelyet ma még igen sokan bizonyára megmosolyognak, mert hiszen csak néhány ezerről van szó, amelyeket még lehetne ellenőrizni, s melyekről meg lehetne tudni: honnan jönnek és miért. De ha ezt megtenni elmulasztjuk, akkor néhány évtized múlva egy canadai kérdés áll majd előttünk s panaszosan fogjuk emlegetni azt az időt, amikor a kérdés tanulmányozását és orvoslását elhanyagoltuk. Másfelől pedig épp úgy szakítanunk kell azzal a fölfogással is, hogy az Egyesült Államok érzékenykedését nem szabad megbántani s nem állíthatunk föl visszavándorlási irodát, ügynökséget, vagy valamilyen hasonló szervezetet. Mert az a nézet uralkodik, hogy az északamerikai államokat érzékenységükben kímélnünk kell. Pedig, amit az angol irodák megtesznek Canada számára, azt nekünk is meg kell tennünk. Ebben az irányban sem akarok különben javaslatot tenni, mert az Országos Magyar Gazdaszövetség foglalkozott hasonló tervvel s annak itt levő képviselői részletesen fognak bennünket tájékoztatni, hogy milyen meghatározott vélemény alakúit ki az ő részükről, mit tettek és milyen tapasztalataik vannak ezen a téren. De kétségtelen, hogy ezek a föltétlenül megteendő intézkedések a kivándorlási kérdésnek egyik legfontosabb része.

Hasonlóképen számot kell vetnünk azzal, hogy mi történik úgy azelőtt, mielőtt valaki Amerikába kimegy, mint akkor, a mikor visszajön, vagy legalább pénzt küldött haza. Hogy a kivándorlásnak egyik legnagyobb oka az óriási megterheltség, azt az adatokból talán sikerűit kimutatnom. Hogy ezen egy nagy állami kölcsönnel, vagy valami kalardos ötlettel segíteni nem lehet, azt is igen jól tudom, de hogy lehetne találni módokat, amelyek a földművelés intenzitását, a termelésnek fokozását igen hamar és igen gyökeresen körösztül vinnék, arra nézve azok, akikkel ebben a kérdésben beszéltem, nekem határozottan igenlő, sőt optimisticus adatokat szolgáltattak.

Nem érzem magamat hivatottnak egy annyira mezőgazdasági kérdésben nyilatkozni, mikor ennek legkiválóbb, leghivatottabb képviselői itt jelen vannak, de hiszem és remélem, hogy az ő részükről oly tapasztalatokat és megjegyzéseket fogunk hallani, amelyeket, ha a tanácskozmány eredményét összefoglaljuk, mint gyakorlati javaslatot terjeszthetünk elő. Egy másik kérdésben azonban, amelyet alkalmam volt tanulmányozni az ország legkülönbözőbb vidékein s amely az amerikai pénzzel kapcsolatos földuzsorára vonatkozik, ilyen javaslatot igenis kell tennem.

A földuzsora a virágzó magán parcellázásnak hatása alatt az utolsó években és évtizedekben azokban a megyékben terjedt el, amelyekbe amerikai pénz jön. Itt azonban hihetetlen mértékben növekedett, úgy, hogy józan számítás szerint el sem tudjuk képzelni, hogy az az ember, aki Amerikában két-háromezer koronát gyűjt földvásárlásra és ezt létezésének biztosítására akarja fölhasználni, miként lesz képes ilyen földárak mellett nemhogy a kamatait megkapni, hanem egyáltalában megélni.

A földárak e statisztikáját szintén alkalmam volt már összegyűjteni s ennek egy része ama kis könyvemben jelent meg, melyben a kivándorlás kérdésével foglalkozom. Azóta új adatokat kaptam más megyékből. Bátor leszek egynehány ilyen főszolgabírói jelentést fölolvasni. Itt van például Bereg-megyéből az ilosvai főszolgabíró jelentése. Azt írja, hogy az ingatlan értéke 1900 óta 100-140%-kal emelkedett járása területén. A beregszászi polgármester a következőket jelenti: »Jelentem, hogy az itteni földnek ára 1900 óta 100%-el emelkedett.« A szolyvai főszolgabíró jelenti, hogy a földek ára holdanként 4-500 koronával emelkedett. Verhovinai földekről van szó, amelyek nem érnek 4-500 koronát sem. A mezőkászonyi főszolgabíró 110, a vereczkei főszolgabíró 50-300%-ig terjedő emelkedésről tud; legkisebb földáremelkedést Munkácsról jelentettek. Hogy milyen módon fosztják ki telekspekulációval a legszegényebb parasztot, aki keservesen megtakarított pénzét, haza küldi, arra magam láttam olyan világos példákat, melyeknek egynehány adatát föl fogom olvasni, dacára annak, hogy félek, hogy az igen t. szaktanácskozmány figyelmét már kimerítettem. Zemplénmegyében a K. és társa nevű parcellázási szövetkezet megvette MATOLAY GÁBOR ingatlanát és a JEKELFALUSSY-féle ingat-

lant 155 koronás áron és parcellázza 600 koronás áron. A SZTÁRAY-féle birtokot, összesen 1122 holdat, 78540 koronáért, holdját 70 koronáért, s egy parcellázott holdat 1400 koronáért adtak el. Megvették a HADIK-féle birtokot 178 koronáért, első-izben eladtak 430 holdat, holdját 600 koronáért. Fölírtam egy nevet, egy PACSULA nevű földművesét, aki 6 holdért 2900 koronát fizetett; egy ISTVANCSIK JÁNOS nevű pedig 23 hold érték-telen legelőért 16880 koronát fizetett.

T. szaktanácskozmány! Ez csak halvány képe ennek a sötét és szomorú bajnak, amit mi itt pesti szemeinkkel nem látunk és amiről nem is tudtunk. De ha ezt nem vesszük figyelembe és nem fogunk hozzá a baj orvoslásához, új vál-ság áll előttünk, amely mezőgazdaságunk összeomlásához ve-zethet. Amikor tehát én azt a határozott javaslatot fogom tenni, hogy mondja ki a tanácskozmány, hogy a fönnforgó uzorát, mint minden egyéb uzorát, a törvény határozmányai szerint büntetendőnek tartja, akkor olyan dologra mutatok rá, amely gazdasági fejlődésünk érdekében elkerülhetetlenül szükséges.

Igen t. szaktanácskozmány! Máris hosszú ideig vettem igénybe a tanácskozmány szíves figyelmét. A következő fölszólalá-sok oly nagy értékűek, hogy nem akarok tovább becses türelmükkel visszaélni. Megkísérik ettem, hogy az anyagnak legfontosabb szem-pontjait itt, az igen t. szaktanácskozmány előtt bemutassam és rá-juk a figyelmet fölhívjam. Mielőtt egy bizonyos határozatot aján-lanék, várom azokat a kétségkívül nagyértékű fölvilágosításokat, amelyeket a tanácskozmány résztvevőitől bizonyára kapni fogunk.

Végül még csak egy szót méltóztassanak megengedni! Azt kérdezik tőlünk, mi az a magyar társadalomtudomány? Azt hiszem, hogyha visszatekintek azokra az adatokra és arra az anyagra, amelyet bátor voltam elmondani, egyúttal rá lehet mutatni arra is, hogy mi az a magyar társadalomtudomány. A magyar társadalom a magyar gazdasági és socialis élet élő szervezet; annak tör-vényeit megállapítani, annak adatait összegyűjteni nem tudjuk úgy, ha a legszebb német, francia és angol könyveket lefordítjuk és népszerűsítjük, hanem csak úgy, ha elvégezzük a vizsgálódást az élő szervezeten és abból vonjuk le a következtetéseket a jövőre. Ha ezt megtettük, a tőlünk végzett munka egyformán megfelel a tudománynak s a nemzet fejlődésének és előrehala-dásának, amelynek mindannyian szolgálatában állunk.

ISMERTETÉSEK.

A társadalomtan élettudományi alapjai.

Magántulajdon, csere és társadalmi élet az állatorszámban.

Ha nem csak magyarul is megírott többé-kevésbé tudományos munkákat, hanem magyar tudományosságot is akarunk, akkor magyar író társainknak még azokkal a munkáival is kell a saját írásainkban foglalkoznunk, a melyekkel egyet értünk s a melyeket dicsérni volnánk kénytelenek. A dicséretnek pedig alkalmazzuk különösen azt a módját, mely a helyeselt gondolatoknak tovább gondolásában és annak kimutatásában áll, hogy állaluk a saját gondolkodásunk is megtermékenyült. De gondoljuk tovább a nem helyeselt gondolatokat is, hogy kimutathassuk a belőlük vont következtetések tarthatatlan voltát és ezáltal másokat termékenyítsünk meg. Soha se álljunk meg azonban az elítélésnél és még kevésbé akarjunk hallgatással tanúsítani kíméletet. Ártunk ezáltal a magyar tudományosságnak és még jobban bántjuk azt, akit állítólag kímélni akartunk. Jóhíszemű író társainknak, valamint magunknak is, a megböcsülés hangján elmondott ellenvetések sokkal jobban esnek az agyonhallgatásnál, vagy, a mi nálunk az agyonhallgatásnak leggyakoribb szülőoka, az olvasatlanságnál.

Ma néked, holnap nekem! Mindig ezek az elvek s velük együtt a magyar tudományosság érdekei fognak bennünket vezetni, midőn magyar író társaink tudományos műveivel foglalkozunk. Tőlük is hasonló viszonzást kérünk.

MADZSAR JÓZSEF-nek (»Emberi és állati társadalmak.« Huszadik Század, IX. évf. 1. szám. 1908. januárius, 29.-43. old.) és MÉRAY-HORVÁTH KÁROLY-nak (G. H. de MÉRAY, Neue biologische Grundlagen der Sociologie. - Politisch-Anthropolo-

gische Revue, VI. Jahrg. 10. Heft. Leipzig, Thüringische Verlags-Anstalt, G. m. b. H. - 16 pp.) egy-egy dolgozatára kívánunk ebben a cikkben néhány megjegyzést tenni s a megjegyzésekhez néhány gondolatot fűzni.

MADZSAR bőséges irodalomra, MÉRAY-HORVÁTH még bősegebb és számos szerző nevéhez fűzött idézetekre támaszkodik. Ebből az irodalomból és ezekből idézetekből nem okúihat eléggé sem az irodalomban kevésbé járatos legtöbb olvasó, sem pedig az, aki a forrásokban is utána szeretne nézni a szerzők állításainak. A MADZSAR-tól fölhasznált művek egy részének címe a dolgozat végén összeállított jegyzékben csak tökéletlenül van meg. »BREHM-MÉHELY: Az állatok világa. Budapest«: »DARWIN: Az ember származása«; vagy éppen »H. SPENCER: The Principles of Sociology.« A fölhozott adatokat, a lap száma, ahol megtalálhatók, nem lévén említve, kissé bajos az így idézett művekből kikeresni. A SPENCER-féle mű, a melyből MADZSAR, például, dolgozatának 32. oldalán idéz, tudvalevőleg két hatalmas kötet, melynek csak COLLINS-féle kivonata is (a magyar fordításban: COLLINS F. HOWARD, Spencer Herbert Synthetikus Filozófiájának kivonata. Budapest, Politzer Zs. és fia, 1903; 389.-617. old.: A szociologia alapelvei) 228 oldal, ámbar benne minden szakasz átlag tizedrésnyi terjedelemre van rövidítve (1. XI. old. az id. helyen). MÉRAY-HORVÁTH pedig többnyire egyáltalában nem árulja el, melyik munkájukban mondják az illető tudományos tekintélyek azt, amit tőlük idéz. így az olvasónak nincs módjában meggyőződni róla, hogy szerzőink valóban első kézből és nem második-harmadikból, például valami népszerűsítő compilatióból, veszik adataikat. Sőt olyan olvasó is akadhat, a kit az ilyen idézetek az »Ahol unatkoznak« préfetéjének TOCQUEVILLE-idézeteire emlékeztetnek. Sokat, de így idézni, épp oly kevésbé helyeselhető, mint senkit sem idézni. Egy régebbi, nagyobb dolgozatában, melyben, kissé más módon, egyszer már kifejtette volt a most előadott nézeteket (Die Genesis des kommenden Tages. Erster Theil des ersten Bandes. 1. Mai 1901. Budapest, Pallas. 8°, 183 pp.), MÉRAY-HORVÁTH ebbe az ellenkező végletbe esett: nagyon sok régi dolgot is mond el, de nem idéz senkit.

A semmit sem idézés, vagy ellenőrizhetetlen idézés nem egy, tudományos író társunknak sajátsága. Nem közömbös dolog;

mert könnyelmű és pongyola munkára csábít. Természetesen nem kívánjuk, hogy valaki közkeletű dolgokat pontos idézetekkel támogasson; vagy idézzon akkor, mikor nem akar munkájának szaktudományias színt adni. De idézzon ellenőrizhető módon az, aki mások tekintélyével szakszerűen akar bizonyítani. És kétségkívül ezt akarja különösen MÉRAY-HORVÁTH.

MADZSAR, rövid bevezetés után kijelentvén, hogy az emberi társadalmat természeti tüneménynek és természettudományi módszerekkel vizsgálándónak tartja, először is SPENCER-nek azzal a »tévedésével« foglalkozik, hogy »az emberi és állati társadalmak között morfológiai differenciák forognak fenn« (31. 1.). Ez a »morfológiai« (így a 33. oldalon is!) különbség abban áll, hogy az emberi társadalmak »hasonló, származásukban egymástól független és képességeikben megközelítőleg egyenlő egyesülései«, az állati társadalmak, például »a rovar halmazatok« ellenben »egy anya utódainak egyesülései«. Ebből a szempontból a mi nézetünk szerint sincs elvi különbség emberi és állati társadalmak között; csakhogy ezt a szempontot nem morfológiainak tartjuk, mert a morphologia annyi mint a l a k t a n ; hanem a létrejövés és az életműködések szempontjának, vagyis a különbséget g e n e t i c u s n a k és physiologiainak mondanók, s inkább az állati és az emberi társadalmak genesisének és physiológiájának különbségéről vagy hasonlóságáról beszélénk.

A szerző ezután sorra veszi azt a többi szempontot, amelyből az állati és emberi társadalmak hasonlóságát vagy különbözőségét megítélhetjük. A legfontosabb közös jellemvonásként állítja elének, mint minden társadalmi együttélés föltételét a legalsóbb fejlődési fokon is, nagyon helyesen, a munkamegosztást. E nélkül csakugyan nem lehetséges semminemű állandóbb társadalmi együttélés. Hiszen már a család is, melyet, ha egyáltalában valamit, egyedül mondhatunk joggal az emberi társadalmak sejtjének, a munkamegosztás elvén alapú. Mindjárt ki fogjuk, a szerzővel ellentétben, mutatni, hogy ez az eredendő és elvi hasonlóság ki is zár minden eredendő és elvi különbséget, – természetesen élettudományi alapon.

A munkamegosztásnak több érdekes példáját sorolja föl az irodalomból az állati társulások különböző fejlettségi fokain,

s a legnagyobb fejlettségnek példáiként különösen a Bogarak*) társadalmával foglalkozik, melyeknek berendezése, különféle jelenségei, sőt még kór tünetei is emlékeztetnek az emberi társadalmakra. Élénken ismerteti a maggyűjtő és malátázó hangyákat, a kertészkedő, gombatermelő hangyákat és termeseket s az állattenyésztő, mintegy fejősteheneket tartó, hangyákat. WASMANN-nal és FOREL-t főlemlíti, hogy részegeskedő hangyacsaládok is vannak.

ügy véli, hogy »az állatorszámban mindenütt találunk olyan cselekedeteket, amelyeket az emberi társadalomban erkölcsösöknek szoktunk nevezni« és, ismét WASMANN-nal, azt hiszi, hogy még a Gerincztelen-állatok, nevezetesen a hangyák is mutatják az erkölcsi érzéknek jeleit. Ezek után természetesen még a gondolatok közlésének s a szorosabban vett értelemnek adományát sem vitatja el a társas bogaraktól sem; aláírja FoREL-nek azt a mondását, hogy a hangyák között »emlékezés, az érzéki képek asszociációja, észrevételek, figyelem, szokások, egyszerű következtetési képesség analógiákból, egyéni tapasztalatok fölhasználása, szóval határozott, bár kisfokú egyéni plasztikus megfontolás és alkalmazkodás« mutatható ki. Nem ütközik meg azon sem, hogy WASMANN csak a »formelles Abstraktionsvermögen« nem találja meg a hangyákban (40. 1.).

Nem akarunk most az állatok értelmességének sokat vitatott kérdésével foglalkozni. Erre, valamint a lelki működések úgynevezett mechanizmusára, más ismertetések kapcsán térünk ki. Csak annyit jegyzünk meg, hogy a Gerinczesállatoknak, helyesebben a Madaraknak és az Emlősöknek, senkitől kétségbe nem vont s az emberével, bizonyos föntartásokkal, össze is hasonlítható értelmességéből korántsem következik m i n d e n állatnak, még a e g y s e j t ű e k n e k , a Protozoonoknak értelmes-

*) *Insectum* magyarul *Bogár* és nem *Rovar*. A rovar szót tudvalevőleg Bugát tákolta össze a r o v á t k o l t é s b a r o m szóból. R o - b a r ; és »propter radices mollitiam« r o v a r . Ideje, hogy a többi után ezt a szót is kihajítsuk az irodalomból, mert s z ű k s é g nincs rá. A nép az insectumok osztályának tagjait általában bogárnak nevezi. Bogár a katiczabogár; de bogaras aló is, mikor a legyek bántják, és »Szegény bogár!« Arany János románczában a méh. A magyar az insectumok egyes rendjeit vagy külön névvel jelöli és, például, lepkét mond, vagy, ha másként nem tud megkülönböztetni, jelzöt tesz a bogár szó mellé.

sége is. A különbség Izeltlábúállat, pl. Bogár, és Gerinczesállat között végtelen sokkal nagyobb, mint az Ember és a legalsóbbrendű Vertebratumok, a Kerekcsájú Halak közt (Cyclostomusok, - nem az Amphioxus, elsőbbségi jogú nevén Branchiostoma, lévén a legalsóbbrendű Gerinczes, mert az nem Vertebratum). Egyik állat értelmességéről a másikéra következtetni csak idegrendszerüknek igen nagy fokú hasonlósága alapján lehet. Ahol ez a hasonlóság nincs meg, ott bizonyítani kell, még pedig nem anthropomorphista magyarázatokkal, nem azzal, hogy minden hangyába egy-egy kis önmagunkat képzelünk, hanem tárgyilagosan értelmezett kísérletekkel. Az értelmességnek első feltétele a tanulékonyosság: egyedi tapasztalatok szerzése és a cselekvésnek a tapasztalathoz alkalmazása. Már pedig a legtöbb igazán tárgyilagos kísérletező arra az eredményre jutott, hogy a Gerincztelen-állatok nem képesek tanulni és nem kivétel a Bogarak sem. Ennek a fölfogásnak legmozgékonyabb harcosza (nem minden állat értelmének tagadója) BETHE; de korántsem áll magában. Igen nyomós bizonyítékokkal támogatja éppen a legújabb időben WAGNER WLADIMIR (Psycho-biologische Untersuchungen an Hummeln, mit Bezugnahme auf die Frage der Geselligkeit im Tierreiche. - In: Zoologica, herausgeg. von C. CHUN, Heft 46i, 46¹¹, Bd. 19, 4°, 239 pp., 86 Textfigg. und 1 Taf. - Stuttgart, E. SCHWEIZER-BART-'sche Verlagsbuchhandlg (E. NÄGELE) 1907), akinek munkájával a fentebb említett alkalommal foglalkozunk majd. Valamit csak az is jelent, hogy ebben a táborban a legújabb eszközökkel dolgozó szakemberek, a másokban meg a műkedvelők a túlnyomó számúak.

Akik a méhek s a hangyák tanulékonyágát tagadják, azok bámulatos társadalmi ösztöneiket sem magyarázhatják egyedi tapasztalatok átörökléséből és a nemzedékek hosszú során való fölhalmozódásából, »összegezéséből.« Ezt a magyarázatot fogadja el azonban (39. old.) MADZSAR is. Pedig van ennek a magyarázatnak más, éppen társadalomtani szempontból különösen súlyos nehézsége is. Semmi sem igazolja, még az emberre nézve sem, de nagyon sok tapasztalás tagadja, sőt a fejlődésnek bizonyos sejtani alapjai egyenesen lehetetlennek tűntetik föl, hogy az egyedi tapasztalatok átvolnának az utódokra a testi szervezet alkotásában örökíthetők; hogy az utód örököl-

hetné és ne kellene magának is külön megtanulnia azt, amit tanultak a szülei. Ezen a téren az emberi továbbfejlődés érdekében nem tehetünk egyebet, csupán azt, hogy utódaink számára nemzedékről nemzedékre könnyebbé tesszük annak elsajátítását, amit mi nagy fáradtsággal tanultunk; hogy legalább utódaink ne tanuljanak a maguk kárán, amiképen tanultunk mi. A jövőendő socialista társadalom sem volna képes, ahogy a többek között BEBEL is hiszi, a kívánatos lelki tulajdonságokat, mintegy a domesticatio eszközeivel kitenyészteni. HERMANN V. IHERING nagyon jól jegyzi meg, hogy a vörös haját és a szeplőt, ha szükséges volna, éppenséggel ki lehetne irtani, persze csak úgy, ha minden vöröshajú és szeplősségre hajlandó gyermeket hosszú nemzedékeken át meggyilkolnának; de a communista társadalomnak szükséges ideális lelki tulajdonságokat nem lehetne kitenyészteni, mert a természet nem nyújtja önkényt a kiválasztásukra alapú szolgáló változatokat. »Es ist ebenso unmöglich, einer Blume jede Farbe und jeden Duft anzuzüchten, als einer Katze Hörner.« (Archhelenis und Archinotis. 8°, 350 pp., 1 Textfig. und 1 Karte, Leipzig, W. Engelmann, 1907. A »Privateigenthum im Tierreich« című fejezetben, 23. 1.) Ehhez még hozzátehetjük, hogy a kívánatos lelki tulajdonságokat kitenyészteni azért sem lehet, mert azokat mindenkinek egyedileg kell megszereznie. Önkényt a természet inkább olyan hajlandóságokat nyújt, a melyek, idejében le nem küzdve, a communista társadalomhoz nélkülözhetetlen lelki tulajdonságoknak éppen az ellenkezőjére vezetnek. Ott is maradnának mindig fölös számmal, akikben nem sikerülne a rossz hajlandóságokat leküzdeni.

Mindent összevéve, MADZSAR nem lát különbséget állati és emberi társadalmak között a társadalomföntartó erkölcsi és értelmi tényezők s a keletkezés dolgában sem. De, tovább menve, elveti, mint megkülönböztetőt, a szerszámhasználatot is, mert hiszen állatoknak is vannak szerszámaik, a magánosan és társaságban élőknek egyaránt. Az egyetlen különbséget a tulajdon szerepében találja. Magántulajdonuk csak egyedül élő állatoknak van; a családban élő állatok közt »a tulajdon családi jelleget ölt.« Az állati társadalmakban hiányzik úgy a magán, mint a családi tulajdon és csak közös tulajdon van; az emberi társadalomban ellenben meg van a társadalmi tulajdon mellett

a családi és a magán tulajdon is. Es van még egy különbség. A hangyák, a méhek stb. társadalmát jellemzi a »közös rak-tárra dolgozó gazdasági berendezkedés«, tehát a collectiv is mus, illetőleg, mivel a magántulajdon teljesen hiányzik, a communis mus: holott az emberi társadalmak gazdasági berendezkedése a cserén alapú, amit csak a magántulajdon különböző nevei tesznek lehetővé.

Ilyenformán a MADZSAR eredménye találkozik a MÉRAY-HORVÁTH-éval, aki, más úton, szintén arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy az emberi társadalmat, szemben az állattal, legfőképpen cserefolyamatok jellemzik, az a csereviszony, az az »anyagcsereviszony«, amelybe a társadalom tagjai egymással »léptek«; mert az állati társadalmakban a csereviszonynak semmi nyoma. Az emberi társadalom »egészen úgy« van alkotva, mint a sejteknek az a társadalma, melyet Metazoonnak, többsejtű állatnak nevezünk. Az állatok ellenben az egysejtű lényekhez, a Protozoonokhoz*) hasonlítanak, mert azok sem lépnek egymással soha anyagcsereviszonyba, még akkor sem, ha csoportokban, »halmazatokban« együtt élnek.

De maradjunk még egy pár pillanatilag a MADZSAR dolgozatánál! Azt hiszi, hogy ez a megegyezése az eredménynek, a melyre oly különböző utakon jutottak, »nagyon fokozza azt a valószínűséget, hogy ez a megállapítás valóban helyes.« Nézetünk szerint nem egészen az. Az eredmény azonossága

*) MÉRAY-HORVÁTH németül a Protozoot „die Protozoen“-nek, a Metazoot „die Metazoen“-nek mondja, holott szakkönyveink többesben ugyan die Protozoen-t és die Metazoen-t, egyesben azonban das Protozoon-t és das Metazoon-t írják. (L. elsőül id. munkájában az első oldalon és egyebütt is végig.) Egy a nemzetközi tudományos világnak szánt angol nyelvű körlevélben, melyet szíves volt nekünk is elküldeni, többes számként a „the protozoes“ és „the metazoens“ kifejezéseket használja, holott az angol szerzők egyes számban a the Protozoon és the Metazoon, többesben a the Protozoa és the Metazoa formákat alkalmazzák. Bizonyára az vezette félre (s azért is mutatunk erre rá), hogy a legtöbb magyar szerző protozoákról és metazoákról beszél, mert német könyvekben leggyakrabban látja a die Protozoen és die Metazoen alakokat. Görögösen protozoon és metazoon; latinosan átírva protozoum és metazoum; ez is használható; de minden esetre az egyes számú nominativust kell ragozni.

a tévedés közösségéből származik mindjárt a kiindulásban. Nem veszik tekintetbe, hogy a munkamegosztás, amely pedig minden társaséletnek, nem ugyan létrehozója, de minden esetre föntartója és állandósítója, már maga is csereviszony azok között az egyedek között, amelyek a munkát egymás között megosztották. Mindenik ad is, vesz is. Ad a saját munkafölöslegéből, mert egy bizonyos irányban többet végez, mint amennyire néki magának szüksége volna; és veszi a más fölös munkaeredményéből azt, a mit ő nem végez, de a mire néki is szüksége van. Az nem tartozik a csere lényegéhez, hogy a leadott fölösleg és az, amit átveszünk valamely szükséglet kielégítésére, miben testesül meg: a szó szoros értelmében vett árúban-e, avagy más szolgáltatásban, illetőleg élettani végzeményben. Ha a falusi ember a maga véka kukoriczájáért a boltostól egy kiló cukrot kap: cseréltek. Ha a cukorért egy napot kapál a boltos földjén: akkor is cseréltek. Es cserélt a földműves akkor is, ha nem a boltos földjét kapálta meg, hanem az orvosét, aki őt, vagy a feleségét, vagy a gyermekét meggyógyította. Cserél végül a dajka is, aki szoptatja másnak a gyermekét, akárcsak eltartják, akár fizetik is érte. És az is mindegy, akár magánember, akár a köz, az állam fizeti a dajkát, akit, például, valamely gyermek-menedék-helyen alkalmaznak. Elvégre a collectivismus is cserén alapú, csakhogy nem közbötlen, hanem közbenvetett cserén, amelynek a formája is más, mint a korlátlan magántulajdonon alapulóé. Es a hangyák, méhek stb. társadalma, amint láttuk, MADZSAR szerint is collectivista, illetőleg comunista.

A cserének legutóbb említett példája különösen jellemző a méhek és hangyák társadalmára. Az a társadalom bizonyos egyedeket, akik a táplálék megszerzésében nem vesznek részt, eltart, táplál - bizonyos élettani műveletekért cserében. Az anyakirálynő petéket ad cserében; a herék nagy száma a termékenyítést biztosítja minden eshetőségre a nászröpülés alkalmával. Amit eltartásáért a párosodó here ad, az a sperma, mely a királynő petéit, megtermékenyíti. Ez a sperma éppen úgy magántulajdona a herének, a saját testének tágabb értelemben vett váladéka, mint a dajkának a tej, vagy a póknak a háló, melyet az szintén testének váladékából állít elő. A délolasz-országi termesek tápláléka, a faanyag, kétszeres emésztésre

szorul. Az első egyed a megevett tápláléknak csak kis részét tudja megemészteni; a többi, ürülékével, emésztetlenül távozik testéből, s azt egy másik termes azonnal fölfalja, és csak ez emészt meg végkép. Magántulajdona, saját tápláléka egy részét, a fölösleget, adja át egyik a másiknak. Csere ez is, még pedig a szó szorosabb értelmében.

De ha az ilyen példákat nem is tekintjük, cserének, munkában, szolgáltatásokban kifejezett értékek kicserélésének kell tekintenünk a munkamegosztást általában.

A munkamegosztás elvének és a család társadalomalkotó szerepének együttes hatásából származik, nézetünk szerint, már a társadalmi fejlődésnek legalsó fokán, a magántulajdon, amely családi életet élő lények között eredetileg talán mindig családi tulajdon. De semmi egyéb, mint a munkafelosztás elve, párosulva a magántulajdon állandósultával, hozza létre a csereviszonynak azt az alakját, mely az emberi társadalmakat jellemzi.

A patriarchális családon belül gyakorlatilag épp oly kevésbé van magántulajdon, mint a hangyák vagy méhek társadalmában. Nem ok nélkül szólnak méhcsaládról. Másodlagos jelenség s nem lényeges, hogy bizonyos hangyák családjában egyidejűleg több szaporító nőstény is létezhetik, és hogy a család élete hosszabb, mint az alapítóké. A patriarchális családban is több nemzedék tagjai élnek egyidejűleg egymás mellett, mialatt a család köre lassanként nemzetséggé tágul.

A társadalmi fejlődésnek bizonyos fokain az egy-egy patriarchális családból alakúit nemzetségek is olyan idegenül, sőt ellenségekül élnek egymás mellett, mint a hangyacsaládok, a külön hangyabolyok népei. A megélhetés egy adott, akár szűkebb, akár tágabb, területen belül a család tagjainak szaporodásával, és a természetes megélhetési források apadásával, mind nehezebbé válik, s ez okozza nemcsak a vándorlást, hanem a család tagjainak szétszóródását is. E szétszóródás idézi elő talán leginkább a kapcsolatot az idegen családok között. A munkamegosztás már megvolt a családon belül is; idegen családoknak társadalmi kapcsolatba jutása a munkamegosztást még teljesebbé teszi és lehetővé a szolgáltatásoknak tágabb körben való kicserélését.

Azáltal, hogy a családi vagyont (a családot itt mindig biológiai értelemben véve) itt-ott bizonyos egyedek ragadják magukhoz, vagy azáltal, hogy a család széttöredezik, illetőleg a családi tulajdon egyesekre marad, létrejön az egyéni magántulajdon, mely még később még a családon belül is megmarad, így kialakulhat, az egyéni és családi magántulajdonnal, az a bonyolult csereviszony, mely az emberi társadalmakat jellemzi, a nélkül, hogy ez a csereviszony valami elvi és eredendő különbözőséget állapítana meg állati és emberi társadalmak között.

Már most, ha azt vizsgáljuk, miért nem halmozódik föl a Bogarak (Insectumok) társadalmában egyesek vagy családok birtokában a magántulajdon, olyan megállapításokra jutunk, melyek ugyancsak nem kedvezők a socialista tanokra. A magántulajdon hiánya t. i. onnét van, hogy nincsen magáncsalád sem. És magáncsalád azért nincs, mert a közös család tagjainak túlnyomó része heréltekből áll, azaz ivarilag elkorcsosult egyedekből. Idézett dolgozatában erre IHERING (p. 26) így mutat rá: »Der kommunistische Staat ist an die Geschlechtslosigkeit des Arbeiterstandes geknüpft; wo es geschlechtliche Paarung aller Individuen einer Art gibt, tritt mit dem Leben in Isolierung oder in Familien auch das Privateigentum auf.«

Vagyis, magántulajdon hiánya nem immanens jellemző sajátága az állati társadalmaknak, hanem másodlagos jelenség, következménye annak, hogy a társadalom tagjainak túlnyomó nagy része nemnélküli, helyesebben korcsivarú. Es világos, hogy ez a korcsivarúság sem lehet eredendő állapot. A társas bogaraknak magánosan élő rokonai között a korcsivarúság nem fordul elő, és különben is tudjuk, hogy például a méhek maguk idézik elő a társadalmuk tagjai túlnyomó nagy részén, a dolgozókon, a női ivarszervek elkorcsosulását azáltal, hogy olyan sejtekben tartják és oly táplálékkal etetik az illető álcákat, a melyek a női ivarszervek teljes kifejlődését nem engedik meg. A korcsivarúság itt tehát társadalmi berendezés, az óriásilag kifejlődött, társadalmi ösztön eredménye, a melyet a társadalmi együttélés kezdetei minden esetre megelőztek. így a magántulajdon hiánya s a communista gazdasági berendezkedés sem előfeltétele, hanem következménye, de utóbb azután föntartója és továbbfejlesztője, ma már

nélkülözhetetlen formája a hangyák, méhek stb. társadalmi együttélésének.

Kissé veszedelmes dolog tehát a méhek s a hangyák társadalmát állítani elének a collectivista, illetőleg a collectivista tából előbb-utóbb szükségképen következő communista állam mintaképeül. Aki az elvnek ott észlelhető tökéletes körösz-tülvitelét akarja, annak akarnia kell ama körösztülvitel mel-lőzhetetlen föltételét, az arra vezető utat is: a társadalom tagjainak egy részét a szaporításra képtelenné tenni és szám-ban meghatározni, kijelölni azokat, a kiknek a szaporítás meg- legyen engedve. A javak, az életörömök megoszlásának mai egyenlőtlensége igazán semmi ahhoz az egyenlőtlenséghez, ah-hoz a sok igazságtalansághoz képest, a miben akkor szen-vedne az emberiség!

Általában nagyon ingatagok azok a természettudományi alapok, a melyeket a különféle socialista tanok, akár a MARX-féle vagy a többi collectivismus, akár a communismus, ma-guknak követelnek. Azt mondják, hogy az emberi továbbfejlő-dés szükségképen a megvalósulásukra fog vezetni. Furcsa fej-lődés, amely az emberi társadalmat az állati fokra fogja visz-szavezetni. Mert hiszen MADZSAR szerint a communismus az állati társadalmakat jellemzi és élesen elkülöníti az emberi társadalmaktól, melyek már fejlődésük kezdetén a magántu-lajdonnal kapcsolatos csereviszonyon alapulnának. A collecti-vista vagy communista socialismus tehát lemondás az emberi továbbfejlődésről.

MADZSAR az állati társadalmak vizsgálatára, MÉRAY-HOR-VÁTH pedig, amint már említettük, a sejtársadalom, a metazoon teste, és az emberi társadalmak analógiájára épít. Ezt az ana-lógiát minden ízében tökéletesnek és a legnagyobb fokban bi-zonyítónak, a társadalmi jelenségek e l e g e n d ő magyarázatá-nak véli. Mivel a legutolsó évtizedekben tett finomabb sejtteni és sejtélettani fölfedezéseink adják meg csakugyan a szerve-zetek és életműködéseik ismeretének kulcsát, szinte magától értetődőnek mondja, hogy a sejtteni törvényszerűségek egy-szersmind társadalomtani törvényeket is foglalnak magukban. De ennél, amit bizonyos kikötésekkel és bizonyos fokig, talán mi is elfogadhatnánk, sokkal tovább is megy, mert a társa-dalmat e g y e d ü l sejtteni és sejtélettani alapon tartja meg-

magyarázhatónak. A magyarázatban azonban valóssággal nem megy tovább egy hasonlat részletezésénél; és nem tapasztaljuk, hogy a sejtten és sejtéltan újabb eredményeit valóssággal föl is használná, vagy akár csak föl is említené.

A hasonlat, röviden, ez. Az állatok hasonlítanak az egysejtű lényekhez, a Protozoonokhoz, az állati társadalmak pedig a Protozoonok társaságaihoz, mert sem állati társadalmakban, sem a Protozoonok társaságaiban nincsen a társadalom vagy társaság egyes tagjai között a csere viszonynak, az »anyagcsereszonyoknak« semmi nyoma. Az emberi társadalmak pedig a Metazoonok alkotására egyesült sejtársadalmakhoz hasonlítanak, mert az emberi társadalomnak és a sejtársadalomnak tagjai egymással sokszoros csereviszonyok útján kapcsolódnak egybe. A sejtársadalom egyes tagjának, a sejtnek, maga felel meg az emberi egyednek, a magot körülvevő »protoplasma« pedig, illetőleg MÉRA-HORVÁTH szerint a protoplasmák, felelnek meg az ember »kultureszközeinek« és mindannak, amit cseretárgyúi a »kultureszközeivel« termel. A Protozoonokat és társaságait a Metazoon sejtársadalmától, és az állati társadalmakat az emberi társadalmaktól merőben elkülöníti az »anyagcsere« hiánya (id. m. 7. old.)

Nem vehetjük sorra azokat az apróbb tárgybeli tévedéseket és azokat a hibás idézeteket, melyeket a szerző a fentebbi tételek körüli, mint azoknak bizonyítékait, csoportosít. Hiszen a szakbéli életbúvár alig-alig találna a dolgozatban három egymásután következő sort, a melyekben ne volna valami kis tévedés, valami helytelenül használt műkifejezés vagy valami félreértés. Életbúvár nem mondaná, hogy a bacteriumok éppen olyan életet folytatnak, mint az állatok s az emberek (»ein den Tieren und Menschen durchaus gleichgeartetes Leben« p. 3), mert tudja, hogy a bacteriumok, s általában a microbiumok, növényi szervezetek, s ezért az állatokkal nem a bacteriumokat hasonlítaná mindenuntalan össze, hanem, például, az Infusoriumokat, Flagellatumokat stb. Ő is azon kezdi, hogy a bacteriumok lelki életének bizonyítására Amoebákról olyan történeteket ír le, mint ANDERSEN a varrótűről és a gombostűről; ezek sem bizonyítják sokkal kevésbé a hőseik lelki életét. De hát, a mint jeleztük már, erről a tárgyról majd máskor szólunk bővebben. MÉRAY-HORVÁTH infusorium-

fonálról beszél (»Infusorienfaden« p. 4), holott infusorium-fonál nem létezik, de van alga fonál. Az Amoebát a bacteriumok fejlődési sorozatának a végére állítja, holott nem összetartozó sorozat tagjai, mert a bacteriumok egészen másrendű elemi élőlények, mint az Amoebák. Az Amoebát az egysejtű lények, a Protozoonok, között a legmagasabbrendűnek mondja s hogy az köztük olyan helyet foglal el, mint az állatok között a majom (p. 5), holott az Amoebák a Protozoonok között éppen a legalsóbbrendűek képviselői. A legmagasabbrendű Protozoonoknak némely Infusoriumok tekinthetők. Annak kimutatójaként, hogy a sejtmag a maradandó s »a protoplasma« a változandó, legalább 20 szerzőt sokkal több okkal idézhetett volna, mint éppen EHRlich-et, a kinek éppen ebben a legkevesebb érdeme van. Szerző és idézet nem mindig illenek össze. Például ebben a mondatban (p. 8): »Nach Delage ist das Chromosom der Bevegungsfaktor der Vermehrung.« *chromosoma* helyett *centrosomát* és DELAGH helyett BOVERI-t kellett volna írni. Mert a centrosomát, helyesebben a formált cytocentrumot, mely nemcsak a centrosomából áll, tekintik a sejt mozgató központjának, s ezt az elméletet legkinkább BOVERI fejtette ki. DELAGE-nak nincs benne semmi része.

De nem folytatjuk. A MÉRAY-HORVÁTH példájában is csak azt látjuk, mily nehéz az élettudomány és különösen a sejt-tan és sejtélettan kérdéseihez helyesen szólni hozzá s az élettudományi munkákat csak meg is érteni olyan valakinek, aki, különben kiváló tehetség és nagy általános képzettség mellett, nem ment alapos természettudományi, illetőleg élettudományi iskolán keresztül. A mai középiskola és az, a miben a mai közkeletű általános műveltség áll, hasonlíthatatlanul jobban fölfegyverez bárkit is a társadalomtani, mint az élettudományi kérdésekkel való foglalkozásra. A biológus azokat az ismereteket, a melyeknek alapján a sociológiában tájékozódhatik, könnyebben megszerezheti, mint a sociologus azokat, a melyeknek alapján búvárlataihoz a biológiai szakirodalmat sikerrel felhasználhatná. Más író társaink műveiből is nagyon sok bizonyítékát hozhatnók föl ennek.

Azonban, ha téved is a részletekben, igaza lehetne MÉRAY-HORVÁTH-nak a dolog lényegében. A döntés attól függ, hogy

az élettudomány minő feleleteket ad néki a következő kérdésekre.

Csupán a fejlettség fokában áll-e a különbség a Protozoonok és ama sejtek között, melyekből a Metazoonok fejlődése kiindult, úgy, mint a hogyan csupán fejlettségbeli a különbség az állatok s az első társadalmakat alkotó emberek között?

Felelet: igen. Az állandókéig magánosan élő Protozoonok, a Protozoonok coloniái s a legalsóbb rendű Metazoonok között minden átmenet megvan. A protozoontelepek éppen úgy, mint a Metazoonok, egy-egy anyasejt (kezdősejt, illetőleg pete) osztódásaiból s a leány sejtek együtt maradása által jöttek létre. Az együtt maradó sejtek kapcsolatát protozooncoloniának nevezzük, ha a sejtek között nem oszlik meg a munka, ha nem differenciálódnak, vagy csak szaporítósejtekre és dolgozósejtekre különödnék szét (a *Volvox-félék* coloniái); de Metazoonnak nevezük, mihelyt a szétkülönödés a szaporító sejteken kívül legalább kétféle dolgozósejtet hoz létre. A Metazoon testének azok a darabjai, a petesejtből származó leánysejtek ismételt oszlásainak termékei, amelyeket sejteknek nevezünk, nemcsak hogy nem magasabbrendű elemi élőlények a Protozoonoknál, hanem, ellenkezőleg, ők maguk soha sem jutnak a szervezethez oly magas fokára, aminőn van némely Protozoon, például sok *Infusorium*.

Igaz-e, hogy a Protozoonok nem alakíthatnak át olyan képletekké, amelyeknek ők morphologiai egységei volnának úgy, mint ahogyan »a magasabbrendű sejtek« morphologiai egységei a tőlük alkotott szervezetnek?

Nem igaz. Az előbbi feleletben már említettük, hogy folytonos átmenet van protozooncoloniák és Metazoonok között. A különbség csak az, hogy a Protozoonok a tőlük alkotott coloniákban sokkal többet tartanak meg az egyediségükből, mint amennyi külön egyediséget a Metazoonban foglalt sejteknek általában tulajdoníthatunk.

Igaz-e, hogy Protozoonokból nem alakú semmi olyan szervezet, a melyben állandó »anyagcsere« volna; hogy ilyen szervezet csak azokból a »magasabbrendű« sejtekből képződik, a minőkből a Metazoonok vannak alkotva?

Nem igaz. A Metazoonok egyes sejtjei, amint már említettük, először is nem magasabbrendűek, mint a Protozoonok;

másodszor pedig a legmagasabbrendű protozooncoloniák sejtjei egymással csaknem oly fokú csereviszonyban vannak, mint a legalsóbbrendű Metazoonok sejtjei. Sőt vannak egysejtű lényeknek olyan társulásai, melyekben a képzelhető legnagyobb fokú csere megy végbe. Ilyenek a symbiosis esetei, állati és növényi sejtek olyan együttélése, melyben az állati sejt szénsavat és nitrogéniumtartalmú bomlási termékeket szolgáltat a növényi sejtnek, a növényi sejt pedig Oxygeniumot, fehérjeféléket s keményítőt az állatinak. (Radiolar tusok együttélése úgynevezett sárga sejtekkel; Infusoriumok együttélése zöld sejtekkel.)

Igaz-e, hogy a Metazoonok kifejlődése az egy szervezetbe egyesítő sejtek közötti csereviszony fölléptével indult meg?

Nem igaz. A Metazoon sejtjei között a csereviszony egy sejt leány sejtjeinek együttmaradásából indul ki. A Protozoonok oszlása alkalmával a leánysejtek, a colonia-alkotás eseteit kivéve, elhagyják egymást s azért nem léphetnek egymással csereviszonyba. Amidőn az első Protozoonok leánysejtjei ismételt oszlások után sem hagyták el egymást, az oszlások tökéletlensége következtében egymással testük részei által kapcsolatban maradtak, és amint az előbb említettük, legalább három irányban különbözővé váltak, jöttek létre belőlük az első Metazoonok. A csereviszony megindulása másodlagos; fő az együttmaradás és a munkamegosztás.

Igaz-e, hogy az állatok, melyek társaságban együtt élnek, nem cserélik ki termékeiket?

Nem igaz. Sokszorosan kicserélik; a munkamegosztás a társaságban föltétlenül csereviszonyt létesít a társaság tagjai között, amint föntebb már kifejtettük.

Végül, följogosítanak-e ezek a »tények« arra, hogy az emberi társadalmat biológiai képződménynek tekintsük, amelynek jelenségeit tehát biológiai jelenségekként kell fölfognunk?

»Ezek a tények« nem jogosítanak föl rá. De azért, más alapon, biológiai jelenségnek is tekinthetjük a társadalmakat; nem szabad azonban csak biológiai jelenségnek tekintenünk. Magyarázatukhoz az élettudományi rendűeken kívül más rendű tényezőkre is van szükség. Ilyenekre mindenkép szüksége van annak, aki az ember lelki életében is keres az élettüneményen kívül még más valamit, ami ugyan a kapcsolatos élettüneményektől nem független, de velük mégsem azonos; ami ugyan

alá van vetve az élettörvényeknek, de ezeknek az uralmán belül még különleges törvényeknek is hódol.

A képletes beszédnek túlságai által még másként igen jeles életbúvárok is nagyokat vétkeznek; mert sokakat, akik mondásaikat szó szerint veszik, félre vezetnek. A nem szigorúan szakszerű munkák, különösen az úgynevezett népszerűek pedig valóságos pusztításokat végeznek az elmékben. MÉRAY-HORVÁTH KÁROLY is »a népszerűsítők« e visszaélésének áldozata. Hogy ne beszélne ő az emberi szerszámok protoplasmaticus természetéről, mikor HERTWIG RICHARD-tól (p. 8) ilyeneket citáltak vele: »In neuerer Zeit haben sich sehr bedeutende Forscher immer entschiedener dahin ausgesprochen, dass sie sich eher einen Kern ohne Protoplasma, als ein Protoplasma ohne Kern vorstellen können. Und so gelangte der Kern bei der Bestimmung der Zellenindividualität zu einer immer hervorragenderen Stelle. Ja, heute kann man schon sagen, dass das eigentliche Individuum der Zellkern ist, und alles, was ihn umgiebt, nur seine Arbeitsmittel, Werkzeuge, aufgespeicherten Vorräthe, sein Hab und Gut sind.« Honnét tudhassa a nem szakember, mi ebben a mondatban a képletes beszéd, mi a túlzás, mi igaz még s mi van már megdöntve belőle? Bízvást állíthatjuk, hogy éppen ebben a mondatban igaz van legkevesebb. Maga HERTWIG RICHARD egy 1902-ben megjelent dolgozatában egészen más dolgokat mond. (Die Protozoen und die Zelltheorie. Archiv für Protistenkunde. 1. Bd. 1902, p. 1-40. L. különösen a 34. lapot, ahol a MÉRAY-HORVÁTH-tól idézettel éppen ellenkező kijelentés olvasható.) Es hogy ne kapna rajta a sociologus, mikor meg HERTWIG OSCAR-tól - szabadon bár - azt véli idézhetni, hogy (p. 16) »man braucht in den Lehrsätzen der Biologie die Worte »Zelle und übergeordnetes Zellenaggregat« nur durch die Worte: »Mensch und Staat« zu ersetzen, um entsprechende Lehrsätze für die Sociologie zu erhalten.«

Természetesen HAECKEL-t is idézi (p. 16): »Die Kulturgeschichte der Menschheit erklärt uns die Organisationsgeschichte der vielzelligen Organismen. Dieser politische Grundgedanke der Zellentheorie, von dem das ganze Verständniss der Biologie abhängt, wird durch die Entwicklungsgeschichte gerechtfertigt. «

Szomorú elgondolni is, hány társadalombúvárt fog még ez a prófétai mondat megihletni!

A.

Közgazdaság.

A község és az állam, mint vállalkozó.

A községi és az állami közigazgatásnak évtizedek óta állandó problémája világszerte – a vállalkozás. A gyakorlat embereinek minduntalan dönteniök kell, vajjon egy-egy köz-szükséglet fedezéséről, a világításról, a fűtésről, a lakásról, a közlekedésről stb. házi termelés útján gondoskodjanak-e, avagy a magánvállalkozásra bízzák a szükséglet kielégítéséről való gondoskodást. Számok, adatok, példák figyelembevételével történik a döntés minden egyes fölvetődő esetben, s újabban főleg pártpolitikai szempontok kezdik befolyásolni a probléma esetenként való megoldását, mert – különösen a községi életben – pártok alakúinak, a melyek programjának főpontja a községi vállalkozás mellett vagy ellen való állásfoglalás. Általában az az irányzat kezd már vagy húsz év óta mindenfelé túlsúlyra emelkedni különösen a községi életben, amely, hol a socializmus, hol a demokratizmus jelszavainak hangoztatásával, egyre nagyobb mértékben belesodorja a községet a vállalkozásokba.

Az elmélet sántikálva követi a gyakorlatot. A pénzügytan és az államgazdaságtan tudósai kénytelen-kelletlen foglalkoznak a községi és az állami vállalkozás kérdésével, ámde igen föl-színesen, és mindig csak a statisztikai anyagból levont lelketlen tételek formájában. Az elmélet emberei nem veszik észre, hogy a községi és állami, vállalkozás problémája szerves része a társadalomtudomány alapproblémájának, és nem dönthető el az állam, illetve a község funkcióinak állambölcseleti alapon való elemzése nélkül.

Érdekes és jellemző példa a kérdés elméleti feszegetésének kezdetlegességére egy, pár hónapja megjelent, angol könyv, Lord AVEBURY-nek: *A község és az állam, mint vállalkozó (On Municipal and National Trading)* című könyve, a melyben Lord AVEBURY, ez a neves angol tudós, a legélesebben állást foglal a községi és az állami vállalkozás ellen. Lord AVEBURY, akit inkább JOHN LUBBOCK néven ismerünk, oszlopos tagja a SPENCER iskolájának. Angol sociologus a javából, a kinek munkássága felöleli a botanikát, a zoológiát, a művelődéstörténetet, a gazdaságtudományt és újabban a közigazgatás tudományát is. Tudós,

a ki egyben bankár és politikus. Két esztendeig elnöke is volt a London grófság tanácsának.

Érdeklődéssel olvastam végig a nagy tudós könyvét és kerestem benne a probléma helyes fölvetését. Ámde hiába. Megtaláltam a könyvben mindent, a mit egy lelkiismeretes, komoly empiristától tanulhattam: töméntelen adatot, példát és idézetet. Ezen kívül azonban semmi egyebet. Lord AVEBURY a tapasztalati tények tekintélyes tömegét gyűjtötte össze könyvében, csakhogy egyoldalúan, mert pártpolitikai hitvallásánál fogva elvi ellenzője minden községi és állami vállalkozásnak. Bizonyítja 60-70 város adataiból, hogy a községi vállalkozás helytelen, mert

1. a községi és az állami közegek nem érnek rá vállalkozásra;
2. mert minden ilyen vállalkozás növeli a közadósságot;
3. mert minden ilyen vállalkozás belevonja a hatóságokat a tőke és a munka vitájába;
4. mert minden ilyen vállalkozás veszteséggel jár vagy drágábban termel, mint a magán vállalkozás, és végűi
5. mert minden ilyen vállalkozás akadályozza a haladást a technikai találmányok terén.

Ezt az öt tételt állítja föl Lord AVEBURY könyve bevezetésében és ezt az öt tételt bizonyítja könyvében rengeteg adattal, példával és idézettel.

Bizonyításával szemben azonban pártellenfelei, a községi és az állami vállalkozás hívei, épp annyi, vagy még több adatot hozhatnak föl mind az öt tétel czáfolására, s ez a vita folyhat ekképen beláthatatlan időkig pro és contra, anélkül, hogy a probléma megoldásához csak egy lépéssel is közelebb jutnánk. Mert ezt a problémát egyoldalú empirista alapon soha senki meg nem oldhatja. Sőt, amíg csak empirista módszerrel nyúl a kérdéshez, addig meg sem láthatja az igazi problémát.

Egy könyvvel több foglalkozik most már a községi és az állami vállalkozás kérdésével, egy garmadával több adat van csoportosítva rendszeresen a községi vállalkozás ellenzői számára. A gyakorlat emberei azonban semmi hasznát nem vehetnék a könyvnek s minden egyes esetben továbbra is csak pártérdekek szerint kénytelenek dönteni a házi termelés mellett, vagy ellen.

A probléma, mint említettem már, szerves része a társadalomtudomány alapproblémájának. Azt a nagy kérdést kellene megvilágítani, hogy voltaképpen mi is az állam, illetve a község életföladata. Mert ez életföladatból kell levezetni az állam viszonyát a társadalomhoz és tevékenységének határait a társadalommal szemben. WILHELM von HOMOLDT-nak van ugyan ilyen irányú, fölöttébb érdekes munkája (Über die Grenzen der Wirksamkeit des Staates), mely éppenséggel az állam tevékenységének határait veti kritikai vizsgálat alá, de nagyon szükséges volna, hogy a mai kor sociologusa, a mai fejlettebb sociologiai gondolkozás szempontjából, újra megvilágítsa a nagy HUMBOLDT nevéhez fűződő, jelentős problémát.

Ha sikerüli elvi alapon megállapítani az állami functiók határait, akkor elvi döntést nyerünk abban a kérdésben is: helyes-e, ha az állam, illetve a község beáll versenytársnak a vállalkozás terén a társadalommal szemben. És akkor az összehordott nagy empirikus anyag is hozzá fog járulni a kérdés végleges tisztázásához.

(ss.)

Az új angol telepítési törvény.

Mióta Anglia mezőgazdasági termelését a külföld versenye ellen gabonavámok nem védik s ennek következtében a mezőgazdaság megszűnt jövedelmező foglalkozás lenni, az e termelési ágban tevékeny lakósok száma évről-évre kisebb lesz. 1886-ben 1,352,544-en éltek az Egyesült-királyságokban kiválsólag mezőgazdaságból; számuk 1891-ben 1,285,146-ra, 1901-ben 1,197,922-re csökkent. Eleinte ez a visszafejlődés megfelelt a mezőgazdaság érdekének, mert, a nagyobb birtokosok szemtermelés helyett állattenyésztésre térvén át, az intensivusabb műveléshez szükséges nagyszámú, ideiglenesen alkalmazott munkásokat könnyen nélkülözték, és ezek is biztosabb megélhetést találtak az iparban maguk számára. A múlt század 70-es éveinek végén és a 80-as évek elején azonban a városbátódulás sokkal erősebb lett, semmint ezt a mezőgazdaság extensivus üzeme mellett is eltűrhetette volna, s az angol mezőgazda-

ság a munkáskézhiány miatt újabb válság elé került s ez ellen hasztalan igyekezett védekezni a munkabérek 10-15%-os emelése, népkönyvtárak, olvasóköri és más munkásjóléti intézmények létesítése által. 1887-ben végre megtalálta az angol törvényhozás azt a kézenfekvő társadalompolitikai irányelvet, hogy a mezőgazdasági munkás egyes egyedül csak a saját foglalkozása körébe tartozó eszköz segítségével: földbérlet, vagy földtulajdon-szerzés lehetővé tétele által tartható vissza a városbaköltözéstől. Az ez évből származó Allotment Act fölhatalmazza az önkormányzati helyi hatóságokat, hogy földet vásároljanak (adott esetben e célra a kisajátítás eszközét is igénybe vehetik) s azt egy acre-nél kisebb*) parcellákban munkásoknak bérbe adhassák. Az 1892-ben hozott Small Holdings Act tovább megy. Már nem csupán törpe üzemek és belsegek szerzését teszi lehetővé, hanem azt is, hogy a szorgalmas, törekvő munkás magát önálló kisgazdává küzdhesse föl. A grófságok az általuk vásárolt földet 0.4 hektártól 20 hektárig terjedő parcellákban, minden szükséges üzemi berendezéssel ellátva, adják el. A vevő a vételár egy-ötödét fizeti le, a hátralékot 50 év alatt törleszti. A grófsági tanács telepítő-bizottságot küld ki amely a vételt, az eladást, az esetleges bérbeadást foganatosítja. A szükséges tőkét 3% kamatozás mellett az állam bocsájta a grófsági tanács rendelkezésére. Mindkét törvényt kiegészíti a Local Government Act of 1894, amely a grófsági tanács kisajátítási jogát fejleszti.

Daczára ama kedvezményeknek, amelyeket az imént ismertett törvények a települő munkások számára biztosítanak, új allotment-ek és small holding-ok keletkezése fölötté kis mértékben haladt előre. Ezért a kormány 1905-ben egy bizottságot küldött ki a munkástelepítés kérdésének beható tanulmányozása céljából. E bizottság javaslatai alapján jött létre a Small Holdings and Allotments Bill of 1907, amely lényeges haladást jelent a régebbi telepítési törvényekkel szemben. Különösen fontos újítás, nemcsak a telepítési politika, hanem az állami beavatkozásnak a helyi közigazgatás önkormányzati hatáskörével szemben történt kiterjesztése szempontjából is az a rendelkezés, hogy a telepítés

*) Körülbelül 0.4 hektár = egy kis hold.

legfőbb hatósága ezentúl a földművelésügyi minisztérium lesz,*) amely saját fölügyelői és hivatalnokai által állapítja meg, ha vajjon valamely vidéken szükség van-e, és mily mértékben, telepítési műveletre. A fölügyelők jelentései alapján a minisztérium az egyes grófságot fölhívhatja részletes telepítési terv kidolgozására, s ha az hat hónapon belül a fölhívásnak eleget nem tenne, úgy a minisztérium közegei végzik el a tervkészítés és végrehajtás munkálatait, természetesen az érdekelt községek költségére.

Jellemzi azonban az angol grófságok önkormányzatának erősségét, hogy a telepítésre vonatkozó meghagyásokat a parlamenttel is közölni kell. Hasonló meghagyást a mi munkásház-törvényünk (1907. XLV. t.-cz.) is ismer, de az a parlamenttel nem közlendő, aminek oka részben az is, hogy a nevezett törvény alapján kibocsátott fölhívás nem teljesítéséből anyagi károsodás a törvényhatóságokra nem háramlik, mert a végezendő munkálatok minden esetben államköltségen teljesítendőek. Nevezetes rendelkezése az angol törvénynek az a széleskörű kisajátítási jog, amelylyel a grófságokat a kisbirtok és munkástelephely létesítése céljából fölrüházza. Kivéve a parkokat, kerteket és lakóházzal ellátott farmokat, minden más földművelésre alkalmas terület kisajátítható bérlet céljaira. A törvény értelmében azonban a középbirtokosok lehetőleg kímélendőek, továbbá a tulajdonosnak jogában áll a kisajátított területet visszavenni, ha azt ipari célokra használnák föl. Sajátságos, az angol gazdasági politika egyedies irányával merőben ellenkező az a széleskörű kisajátítási jog, amelyet nemcsak az új, de a régebbi telepítési törvény is engedélyez a grófságoknak. A mi sokkal socialisabb szellemű gazdasági politikánk a magán tulajdonnak eme szélső korlátozását csupán a városi telkekre és itt is nagyon szűk körben ismeri, s nagy idő fog elmúlni, amíg törvényhozásunk a kisajátítási jognak csak egyes vidékekre terjedő olyatén reformját is megfontolás tárgyává teszi, aminőt ma a porosz kormány a lengyelek ellen alkalmaz. Hogy a kisajátítási jog olyan általános alkalmazása, amint az Angliában történik, a mi viszonyaink mellett meg nem engedhető, e tekintetben az irányadó politikai körökben nézeteltérés nem forog fön; hogy azon-

*) Az allotment-ek létesítését teljesen a hatáskörébe utalták.

ban az állami telepítés hatékonyabbá tétele szempontjából a mesterségesen fölcsigázott és minden reális telepítési politikát veszélyeztető birtokspekuláció miatt az új telepítési törvény megalkotásával a kisajátítási jogot bizonyos lehetséges formában nem kellene-e az állam számára biztosítani, e kérdést már most érdemes volna legalább a szakfolyóiratokban tisztázni.

Egy tekintetben az angol telepítési törvény fölülmúlja úgy telepítési, mint munkásháztörvényünket, t. i. az eljáráshoz szükséges pénz előteremtését nem hárítja a grófságokra, sem a települőkre (mindkettő tudvalevőleg igen drágán és nagy utánjárással tud csak pénzhez jutni), hanem a közmunkaminisztérium kölcsönügyi bizottsága engedelmzi a szükséges tőkét az angol banknál a small holding számára nyitott folyószámla terhére. Ezekről a kölcsönzésekről a zárszámadásokkal egyidejűleg a parlamentnek jelentés teendő. Az esetben, ha a kisajátítás, vagy a gazdasági berendezés (lakóházak, gazdasági épületek) költségei a mindenkori legalacsonyabb kamatlábnak megfelelő tőkénél nagyobb költségeket okoznának a grófságoknak, a földművelésügyi miniszter a pénzügyminiszterrel egyetértőleg e különbséget a kisbirtokok létesítésére megszavazott költségvetési hitelből utalványozhatja.

Csupán két újítás olyan, amit gyakorlati szempontból a régibb angol telepítési törvényekkel szemben kedvezőtlennek kell jelezni. Az egyik a törlesztési időnek 80 esztendőre való kiterjesztése. Nem ismerjük ugyan az angol paraszt és mezőgazdasági munkás eszejárását, de az emberi természet általános jellemvonása gyanánt kell tekinteni azt a törekvést, hogy munkásságának eredményét, legalább életének alkonyán, mindenki látni óhajtja. A szerzésben rejlő öröm erkölcsi mozgató erejét aligha fogja tevékenységre bírni az átlagos emberi életkort jóval túlhaladó törlesztési idő. Másik kifogásunk a kamatláb bizonytalan megállapítása ellen irányú. Mert igaz ugyan, hogy a »mindenkori legolcsóbb kamatláb« szövegben hangzik, mint az előbbi törvények 3½%-os megszabott kamatlába (nálunk sajnos ez is elérhetetlen utópia!), de éppen a legutóbbi esztendő mutatta meg, hogy az angol bank alacsony kamatlába sem oly biztos tényező, amelyre minden körülmények között számítani lehet.

Nem tekintve e két szépséghibát, az új angol telepítési törvény fontos társadalompolitikai alkotás, amelynek helyes végre-

hajtása, ha nem is vonja maga után az angol mezőgazdasági munkás-kérdés megoldását, de hatása alatt az önálló kis üzemek számának szaporodása s az angol parasztsztyály megerősödése föltétlenül remélhető. Az egyedies szabad kereskedelmi politikát üzö angol állam mezőgazdasági reformja a kontinens államainak nem csupán a telepítési politika részletkérdéseiben szolgálhat példa gyanánt, hanem, ezen túlmenőleg, minden birtokpolitikai kezdeményben hivatkozni lehet és kell is annak a mai társadalmi rend alapjait erősítő, parasztvédelmi irányzatara.

Csetényi.

*

Politika és társadalom.

Strike és társadalmi politika.

Azoknak a munkáknak a száma, melyek a socialismus iránti határozott rokonszenv mellett a fönnálló intézmények alapján való békés továbbfejlődés és haladás hívei és a socialis követelések teljes föntartása mellett is a kölcsönös megértés érdekében törnek lándzsát, az irodalomban egyre szaporodik. Ilyen a FERENCZI IMRE könyve is (*Sztrájk és szociálpolitika. I. kötet. Budapest, Athenaeum, 1907.*), mely a strikekérdéssel kapcsolatban voltaképp a munkáskérdés tetemes részét öleli föl.

Ha a strikekérdés közzgazdasági életünk eseményei következtében nem is állana annyira előtérben, mint ma, midőn a budapesti kereskedelmi- és iparkamara 1906. évi jelentése szerint »alig volt nap, amelyen a kamara kerületében sztrájkok, bojkottok illetve lockoutok elő nem fordultak volna« (21. oldal.), még akkor is érdemessé tenné szerző széleskörű anyagismerete, erős socialis érzéke és józan, túlzástól ment ítélete, hogy ezzel a művel olvasóinkat kissé behatóbban megismertessük. A jelzett tulajdonságok ugyanis képesítik szerzőt arra, hogy úgy a strike-ot előidézö kóros állapot diagnosisát helyesen megállapítsa, mint pedig a baj gyógyítása tekintetében is figyelemre méltó javaslatokat tegyen.

A mű kiindulási pontja az, hogy a strike ma oly szükséges rossz, mely magánál nagyobb bajokat hárít el, és így az összesség szempontjából is lehet jogosult, bár természetesen a munkabeszüntetések között a magasabb szempontból véve jogosulatlanoknak a száma is igen tetemes. Minthogy azonban a munkabeszüntetés mindenkép a gazdasági élet lefolyásának tetemes megrázkódtatásával, megzavarásával és az összesség érdekeinek jelentékeny sérelmével jár együtt, minden törekvésünknek oda kell irányulnia, hogy eme kezdetleges és durva eszköz helyett az általa ma végzett műveletet egy annál tökéletesebb és kevésbé nyers eljárás, esetleg intézmény lássa el. Ilyennek a föl kutatására vállalkozik a szerző.

Útjában az az alapgondolat vezeti őt, hogy a strike a szabadkereseti társadalommal kapcsolatos szervezetlenség és fejtelenség következménye, mint ahogy minden új gazdasági és társadalmi rend kialakulását az erők egyensúlyának meg nem találása és normális elhelyezkedésük próbálgatásai jellemzik. Ebben ismervén föl a strike okát és alapját, a baj orvoslását szerző csak a minden oldalról való szervezkedéstől várhatja. Érthető tehát, hogy munkások és munkaadók szervezkedésének minden eszközzel való előmozdítása FERENCZI hitvallása.

Lelkes szózólója ép ezért első sorban a szakszervezeteknek. Ezekről várja a nyers erőszak felé oly könnyen hajló tömeg fegyelmzését és, higgadt, megfontolt vezetők útján, amilyenek kezébe a fejlődés magától adja át a szakszervezetek irányítását, a munkásmozgalomnak a reálisabb, az elérhető célokhoz való közeledését és a forradalmi eszmétől való távolodását. Ha a munkás, szakszervezetei által fegyelmzve, erejét kivívható eredményekre irányítja és helyzete javítása tekintetében parlamenti úton eredményeket is ér el valósággal, akkor forradalmi hajlamai csökkennek. A mai társadalmi rend akkor észrevehetően nyújt számára is előnyöket, és így a munkás meg fog szünni annak föltétlen ellensége lenni. Lényegileg ugyanaz a gondolat ez, melyet CLAUDE ANET Szemlének első számában, a socializmus és a hazaszeretet összefüggését illetőleg, megállapított, jelezvén, hogy mihelyt a haza részéről nyújtott nagy előnyök a munkásosztály előtt is, részéről is fölfogható tények által érthetővé fognak válni, annak az antipatriota érzelme is okvetetlen meg fog szünni.

FERENCZI tehát azt tartja első sorban lehetővé teendőnek, hogy a munkások a, mai társadalmi rend alapján és annak keretein belül elérhető célok kivívására egyesülhessenek és szervezkedhessenek. A munkások vezetőivel utóvégre is könnyebb tárgyalni, mint szervezetlen és fejtetlen tömegekkel, és állandó szervezetekkel még könnyebben lehet értelmesen beszélni, mert azok megfontoltabbak és már csak főnállásuk biztosítása kedvéért is hajlandóbbak a megegyezésre, mint ad hoc, csak egy-egy strike rendezése céljából keletkezett egyesülésekkel, melyek a legvakmerőbbek és meggondolatlanabbak. mert úgy sincs mit veszíteniök. A. szakszervezetek állandóságával azoknak bizonyos vagyoni megerősödése is szokott járni, és az régi dolog, hogy a vagyon conservativus hajlamokat önt az emberbe. Az angol trade-unionok példájával igyekszik szerző megvilágítani, mily erősen érvényesült ez a szigetországban és a hatalmas, vagyonos szervezetek mennyire megfékeztek a pénzkészleteiket veszélyeztető munkabeszűntető kedvet. FERENCZI szerint ép ezért a szakszervezeteket nagyobb joggal tekinthetjük az ipari béke, mint az ipari harcz szervezeteinek (146), és azok végeredményben inkább megtartó, mint forradalmi elemként jelentkeznek (284).

Mint a szakszervezkedésnek ily lelkes harczosa, természetesen síkra száll ama fölfogás ellen, mely a társadalmi forradalom előmozdításában és a szakszervezkedés pártfogásában egyet lát. Az való, hogy a szakszervezetek kezdetben, míg a jól tápláltság és az azzal járó nehezebb mozoghatás határát el nem érték, nemcsak, hogy nem mozdítják elő az ipari békét, hanem a strike-ok számát és azok makacsságát emelik. Azonban szerinte ez csak egy átmeneti korszak, melynek letűntével kezdődik a szakszervezetek jótékony és mérséklő, a parlamentias mozgalom felé terelő irányzata.

Jól tudja szerző természetesen azt, hogy a szakszervezetek fejlődése, bár nem egy nélkülük föllépő vizsályt kiküszöbölnek, a munkás és munkaadó közti ellentétet nem fogja eltüntetni vagy kiegyenlíteni. De a szervezkedéstől a küzdelem módjának az összesség érdekeinek és műveltségünk fokának inkább megfelelő lefolyását várja egészen jogosan. Magáról az alapvető ellentétről úgy gondolkozik, hogy azt ma semmi eszköz sem tűntethetné el, legkevésbbé a socialis forradalom, mely, ha oly mértékben, hogy

teljes átalakulást hozzon magával, megvalósítható is volna, akkor sem tehetné a munkás és munkaadó közti ellentétet történeti kategóriává, mert, amit szerző talán nem eléggé domborít ki, az, ha nem is oly mértékben, mint ma. az emberiség művelődése jelenlegi fokának velejárója.

Mindamellettt szerző bizonyos optimismussal nézi a dolgokat. A munkát és a tőkét nem kérlelheti en természetörvény választja el egymástól, hanem az a körülmény, hogy mindkettő érdekeinek emberek a képviselői (142). Épp ezért bízik abban, hogy a munkásság, ha kellően szervezkedett, majd el tud megfelelően helyezkedni a mai rend keretén belül is.

Optimista álláspontot foglal el, és ha a jelek nem csálnak, jogosan, a vállalkozókkal és a vezető körökkel, valamint a közvéleménnyel szemben is. Hízik abban, hogy ezek a tényezők mindjobban át fogják érteni a helyzetet. Épp ezért reméli azt is, hogy a szakszervezetek fejlődésével karöltve járó collectivus egyezmények terjedése idővel az európai szárazföldnek is meg fogja szerezni az annyira bámult és az ipari békén oly sokat lendítő angol és ausztráliai békéltető intézmények áldásait.

De szerző optimismusa a megengedett határt nem lépi túl. Ő nem várja a kényszerdöntés és kényszerbékéltetés intézményeinek egyszerű átültetésétől, azoknak törvény által vak-elegyszerű elrendelésétől a megoldást. Jól tudja ő, hogy intézmények kellő alap és jogfolytonosság nélkül tartalom nélküli formák, melyektől semmi jót sem várhatunk. Epp ezért csak ama már bevált intézmények alapjai kifejlődésének mindenképp való elősegítését javasolja. A szakszervezkedés és a collectivus egyezmények támogatásán kívül ez irányban hat nézete szerint az egész társadalompolitika is. melynek útján az állam részben magától nyújtja azt, amit eddig a munkabeszüntetések útján törekedett a munkásság elérni.

Ami a strike-elhárítás hathatós és a talaj előkészülte után nálunk is meghonosítandó intézményének, a békéltetésnek és a döntésnek az egymáshoz való viszonyát illeti, azt EKHKNCZI úgy állapítja meg, hogy a kettőnek különböző természete miatt az érdekviszályok kiegyenlítése a jogviták eldöntésétől különválasztandó. A. főnnálló szerződésekből folyó viták elbírálását épp ezért lehetőleg más szervekre kívánja bízni, mint a collectivus egyezmények elősegítését. Az előbbi föladat leghelyesebben a mun-

kasok és munkaadók helyi és kerületi szervezetei fizetett titkáira bízható (197); az érdekviszályok elintézésére pedig az állandó egyeztető hivatalokat tartja legalkalmasabbaknak (204). Általában nem a döntést tartja az ipari szervezet legmagasabbrendű intézményének, hanem a kétoldalalú erős szervezeteken fölépülő egyeztető hivatalokat.

A szellem, mely az egész munkát áthatja, a munkaviszonynak közjogi elemekkel való áthatására irányú. Es ebben kétségkívül a mű érdemét kell látnunk. Az a korszak, midőn a munkaszerződést magasabb szempontokból sem korlátozható és nem érínthető valaminek tartották, már letűnő félben van, és az egész társadalompolitika voltaképp a munkaszerződés sérthetlenségére vonatkozó dogma tagadása. Amidőn az állam a munkaadót kényszeríti, hogy a munkása betegsegélyezés elleni biztosításával kapcsolatos díj felét viselje, hogy a munkását bizonyos időn túl ne dolgoztassa, annak vasárnapi munkaszünetet engedjen, bérét a törvényben meghatározott módon fizesse stb., mit tesz mást, mint azt, hogy oly viszonyokat szabályoz, melyeket eddig a két fél többé-kevésbé függetlenül, csak egymásra való tekintettel szabályozott? A szerződésbe ezzel oly föltételeket visz be, melyeket talán számos adott esetben egyik fél sem kíván. Mindamellet a szerződési szabadság dogmájából ma még több van bennünk, mint amennyi kívánatos volna, és ezért FERENCZY-nek azok a fejtegetései nagyon figyelemre méltók, melyekkel a munkaszerződés nyilvánjogi elemekkel való áthatására vonatkozó elvet oly irányban tartja kiépítendőnek, hogy az ily szerződések, lehetőleg a munkások és munkaadók szervei útján, tehát nem egyénenkint, külön-külön jöjjenek létre. A szabadkereseti társadalomban ugyanis csak a collectivus egyezmény adja meg a szükséges háttérrel a munkásnak ahhoz, hogy ne legyen kénytelen bármily munkaföltételekkel megelégedni, másrészt pedig az ily egyezmények útján létrejött szerződések betartása fölött a munkások szervezetei is örködni szoktak, úgy, hogy az ipari béke jelentékeny biztosítékának kell azt tekintenünk.

A magánjogoknak közszempontokból való korlátozása, mely a munkaszerződés egyes föltételeinek társadalompolitikai szempontból való megállapításával jár, a munkásoknak is egyik sarkalatos követelése. És ez a fontos elv egy lényeges érintkezési

pont a társadalompolitika és a socializmus parlamentias irányzata között. A társadalompolitika térfoglalásával nem egy ily érintkezési pontra akadunk a két irány között.

Igen érdekes gondolatsorokat ébreszthetnek bennünk e tekintetben az előttünk fekvő munkának az ausztráliai viszonyokra vonatkozó fejtegetései. Ausztráliában a viszonyok alakulása következtében a munkásoknak oly befolyás jutott az államügyek vezetésére, mint eddig sehol. És mit látunk? A mai termelési rend megdöntésére tör-e ott a munkásság? Korántsem. Oly intézményeket teremtett magának, melyek segítségével anyagi helyzetét tetemesen javította: bérminimumot, megszemenő ipari alkotmányt biztosított magának, melyek segítségével megátolja azt, hogy éhségbérek mellett és egészséget veszélyeztető föltételek között kelljen dolgoznia. Önkéntelenül is fölvetődik tehát az a gondolat, hogy a munkások céljai és törekvései, ha azok egy része a megvalósulás re tortáján megy köröszűl, lényegesen más külsőt és más irányzatot nyerne. Részleges jelenséggel van-e itt dolgunk, vagy pedig így lesz ez a társadalompolitikai törvényhozás térfoglalásával máshol is, e tekintetben határozott ítéletet csak a vonatkozó események igen beható ismerete alapján lehetne mondani. Annyi azonban kiviláglik ebből, hogy a socialis célok és fejlődési irányzatok aprioristicus fejtegetése útján megállapított programtól igen eltér az, melyet a munkásság ott megvalósítani törekszik, ahol legnagyobb az állami ügyek vezetésére a befolyása.

Nem áll, sajnos, módunkban tovább fűzni azokat a gondolatokat, melyeket a mű egyes részei ébresztenek. Csak arra kívánunk szorítkozni, hogy egészen röviden jelezzük, mit nélkülözünk az előttünk fekvő munkában. E tekintetben a strike-jog néhány közzgazdasági vonatkozású kérdésének mostoha elbánásban részesítése fog valószínűleg fölűnni mindenkinek. A munkabeszűntetéssel oly gyakran kapcsolatos szerződésszegés kérdése épp oly kevésbé van behatóan tárgyalva, mint a strike-kal sokszor együttjáró kényszerítések és megfélemlítések elbírálása. Pedig a strike-kérdés megoldása ezek nélkül nem lehet teljes. A coalitio-szabadság elvét ma már mindenki elismeri Nyugat-Európában, mindamellet a coalitio-jog határainak pontos megállapítása éppen a jog biztosítása szempontjából igen

fontos. E határok meg nem állapítása és a jognak általában eléggé körül nem írt meghatározása nem szolgál annak biztosítására, amint azt p. o. a német coalitio-jog példája is mutatja. Ellenkezőleg. Annak kezelését discretionarius hatáskörbe utalja és így, a jog megszilárdítása helyett, azt csak bizonytalanná teszi. Ep ezért a coalitio-szabadság pontos körülírása nem lehet mellékes.

Sajnálunk kell azt is, hogy szerző a strike-kérdés általános fejtegetésében a mezőgazdasági strike-ot figyelmen kívül hagyta. Bár egy helyen említi, hogy erre a kérdésre is ki akar térni, és így ezt a II. kötetben bizonyára meg is fogja tenni,*) mégis talán nem lett volna érdektelen az eddig az irodalomban u. sz. kizárólag az ipar szempontjából tárgyalt strike-fogalmat és strike-kérdést a mezőgazdasági strike-nak a vizsgálatok körébe vonásával szélesebb körben megvilágítani.

FERENCZI könyve nem könnyű olvasmány, mit a könyv érdekében ép úgy sajnálunk kell, mint azt, hogy ily terjedelmes. Bár szerző igazán szorgalmas anyaggyűjtése és az anyagba való belemélyedése, valamint az idevágó magyar irodalom hézagai egyaránt megmagyarázhatják azt, hogy miért történt ez így, azt mégis sajnálunk kell, mert éppen a mű első kötetének bizonyos népszerűsítő célzattal is kellett volna készülnie, hogy a külföldön már sok oldalról megvitattott kérdések tekintetében szélesebb körökben is világosságot árasztson. Inkább a második kötet iránt lehetne e tekintetben elnézéssel lenni, mert az inkább a törvényhozóhoz és a tudóshoz fog szólni, mely esetben a mű nagyobb terjedelme inkább bocsátható meg. Ezzel azonban korántsem akarjuk szerzőt a II. kötetnek még vaskosabb kidolgozására bírni, hanem csak a mű két része közötti természetes arányt jelezni.

λ munka második kötetét méltán nagy érdeklődéssel várhatjuk, mert abban a szerző a hazai jogviszonyok továbbfejlesztésére vonatkozó javaslatait kívánja adni és így még csak kevéssé megmunkált talajon fog dolgozni. Tekintettel a szerző nagy készülségére, itt igen értékes és minden tekintetben hasznos munkát végezhet.

Heller Farkas.

*) A mű utólag kezünkbe került tervezetéből kiténik, hogy a szerző a magyar viszonyoknak szánt 11. kötetében a mezőgazdasági munkabeszüntetésnek egészen külön fejezetet szentel.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Az Egyesület szakértekezlete a kivándorlásról és a visszavándorlásról.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület a szabadoktatók tárgyában a múlt év szeptember havában a pécsi hasonló országos congressus előtt szakértekezletet tartott, melyről második külön közleményében számolt be tagjainak és az érdeklődő nagyközönségnek. Azután két előadásban az egyesület feladatait igyekezett szélesebb köröknek is bemutatni. E kezdemények után hozzálátott az ország jelenleg legégetőbb kérdésének, a kivándorlásnak és visszavándorlásnak, minden oldala lehetőleg éles megvilágításához. E végből az említett kérdéssel már korábban behatóan foglalkozott egyik titkárát, Dr. FAHKAS PÁL urat, azzal bízta meg, hogy az általa összegyűjtött és a szóban levő tárgynak több oldalára új világot vető adatok alapján vezesse be azt a szaktanácskozmányt, mely folyó év januárius havának 24. és 25-ik napjain Pestvármegye székházának tanácstermében tényleg megtartott. Kizárólag meghívott és a fölszólalásra fölkért oly férfiak mondták el azon nézeteiket és adták elő javaslataikat, akik erre széleskörű tapasztalataik, tanulmányaik s állásuk és hivatásuknál fogva általán illetékeseknek ismertetnek el.

Az Egyesület azt hitte, hogy, habár a szőnyegre hozott életbevágó kérdéssel már sok szaktestület foglalkozott, nem végez fölösleges munkát, midőn azt újra behatóan tárgyalatja. Hiszen a legtöbbször azzal olyan erkölcsi testületek foglalkoztak, melyek feladatát bizonyos határozott érdekek képviselője képezte, a Magyar Társadalomtudományi Egyesület ellenben semmiféle különleges érdeket nem szolgálhat, hanem hivatásszerű kötelessége az egyetemes nagy nemzeti közérdeket és - annak sikeres szolgálhatása végett - a tárgyilagos, tiszta igazságot szigorúan szembe előtt tartani. Midőn a szakértekezlet megnyílt, nem is mulasztottuk el kiemelni és hangsúlyozni, hogy azzal célunk elsősorban a helyes diagnosis megállapítása, de egyúttal oly therapiának megjelölése is, melyben a baj okainak, ha lehet, megszüntetésére, vagy legalább hatásaik enyhítésére s nem a jelenségek eltüntetésére fektetjük a súlyt.

A szaktanácskozás eredményeinek földolgozására egy tízes bizottság küldetett ki, mely munkáját valószínűleg már legközelebb elkészítendi. Nem lenne tehát helyén ez eredmények egyéni mérlegelésen nyugvó egyoldalú méltatása. De azt hiszem, nem véték az ildomosság ellen, ha néhány vonással vázolom azt a benyomást, melyet a szakértekezlet lefolyása minden figyelmes hallgatójára tett. És ez a benyomás általában igen kedvező. A kiváló fölszólalók közül többen a kivándorlás kérdéseinek előzményeit és mostani egészét is fölkarolták, de tartózkodtak minden doctrinarismustól. Mások annak egyes oldalait vitatták meg behatóan, és számtalan eszme, javaslat, sőt kidolgozott tervezet is merült föl, melyek, rendszerbe hozva és egymást kiegészítve, igen becses gyakorlati útmutatást fognak a cselekedni hivatott állami és társadalmi tényezőknek szolgáltatni. Mindezek a részletek annyiban összhangzanak, hogy a kivándorlásnak szerves természetéből indulnak ki. Bármily előre látással intézték volna is közügyeinket a múltban, bizonyos mérvű kivándorlást akkor sem kerülhettünk volna el, mivel a közlekedési és általában a forgalmi eszközök javulása világszerte a munkástól elválaszthatatlan munkaerőt is mozgósította.

Kétségtelen azonban, hogy a múltban sem az állami kormányzat, sem a társadalmi tevékenység terén nem dicsekedhettünk az emberileg elérhető legnagyobb előrelátással. Ebből folyt a kivándorlás beteges elfajulása. Azonban akár fejlődési, akár pathologicus okok, illetve ezek bármily vegyüléke is idézték föl e tünetmenyt, az ma épp oly szerves természetű folyamat, mint az Organismus átalakulásnak és működésének rendellenességeiből együttesen keletkező zavarok általában. És ennek a szakértekezlet részéről történt megállapítása azért fontos, mivel abból világosan következik, hogy a vele szemben folytatandó enyhítő, javító és gyógyító eljárásnak is szerves jellegűnek kell lenni. Valamint a test betegségeivel csak úgy járunk el észszerűen, ha az abban rejlő természeti erőket a szükség szerint támogatjuk, ha gyengék, ellensúlyozni igyekszünk, ha érvényesülésük károsan túlságos, ép úgy a társadalom rendellenes és kóros folyamatait illetőleg sem szabad kuruzsolni. Igen becses eredménye továbbá a szakértekezletnek az, hogy a leghatározottabban elvetette a megoldások absolutismusát és a chablonszerű eljárást s a kellő különböztetést ajánlotta. Az egyes helyeken való

határozottabb, esetleg műtéti benyúlás mellett vagy fölött oly organicus eljárások és módok alkalmazásában kell a javulás hatályos eszközeit és módjait elsősorban keresni, melyek kihatnak az állami, nemzeti és társadalmi életre.

Nem fekszik hazánk a nagy világ forgalomsodrának irányában. De a kivándorlás annak hullámcsapásait minden irányban érezhetővé tette ránk nézve is. Az így alakúit helyzet nagy föladatai nem engedik, hogy az államkormányzat és a társadalom viselkedésének megítélési mértéke tekintetében szerénykedjünk. Habár nem vagyunk nagy nemzet, nekünk az elsőrendű országok politikája legmagasabb rendű követelményeinek kell eleget tennünk. Mi - helyzetünk nehézségei folytán kevesebbel nem érhetjük be.

A lefolyt kivándorlási szakértekezleten elhangzott fölszólalások sok nagyon megszívlelendő fölhívást foglalnak magukban e részben és oly szellem által voltak legnagyobbbrészt áthatva, mint ha Pestvármegye tanácstermében, ahol legújabb mozgalmas történetünk igen fontos nagyon kedvező fordulatai keletkeztek, a genius loci lepte volna meg a fölszólalókat.

Ezt a magas szintájon mozgott szaktanácskozmányt előadóink, Dr. FARKAS PÁL derék exposé-ja vezette be, melyet főntebb közlünk.

Dr. FARKAS PÁL előadásának meghallgatása után két napon át élénk tárgyalás, részben vita indult meg, melyben fölszólaltak HIERONYMI KÁROLY, Dr. GIESSWEIN SÁNDOR, GERSTER BÉLA, Dr. BUDAY BARNA, JANKÓ ÁKOST torontáli alispán, báró LÉYAY LAJOS, RURINEK GYULA, Dr. MARCZALI HENRIK, Dr. BECK LAJOS, Dr. EDVI ILLÉS KÁROLY, Dr. BALÁS KÁROLY, Dr. LEVI BÉLA, Dr. PAJKERT ALAJOS, Dr. HENCZ KÁROLY és újból úr. FARKAS PÁL előadó, a ki zárszavait mondotta el. A szakértekezlet egy tíztagú bizottságot küldött ki, melynek föladatavá tétetett, hogy az elhangzott fölszólalások alapján a szakértekezlet eredményeit egy formaszerű határozati kijelentés alakjában állapítsa meg. A bizottság tagjai: BECK LAJOS, BUDAY BARNA, FARKAS PÁL, GAAL JENŐ, GERSTER BÉLA, GIESSWEIN SÁNDOR, HENCZ KÁROLY, báró LÉYAY LAJOS, örgróf PALLAVICZINI EDE és SZÁSZ ZSOMBOR.

Folyóiratunk márcziusi számában ezt a vitát és annak befejezését tüzetesebben fogjuk ismertetni. *Gaal Jenő.*